NAŠE ŘEČ

ROČNÍK VI. ČÍSLO 10.

V. ERTL:

JE VOJÁK, ČI JE VOJÁKEM?

Přisuzujeme-li podmětu věty nějakou vlastnost nebo stav, činíme to obyčejně formou věty A jest B: strom je zelený, Praha je město. Pro výraz, kterým se tato vlastnost nebo stav vyjadřuje, zavedl Gebauer název d o p l n ě k, protože vzhledem k slovesu, k němuž náleží, doplňuje tento výraz obsah slovesa významem chudého, ne-li dokonce významu prázdného. Místo slovesa »býti« mohou státi i jiná slovesa, jimiž se platnost soudu rozličně obměňuje a která rovněž potřebují dalšího výrazu k doplnění svého významu více formálního než věcného; taková slovesa jsou na př. zdáti se, jeviti se, státi se, zůstati a p. Ale doplněk může bývati také u sloves, která takového doplnění nepotřebují; na př. padnouti (mrtev), umříti (spokojen, vrátiti se (zdráv). Doplněk při takovýchto slovesech přisuzuje také podmětu nějakou vlastnost nebo stav, ale nedoplňuje významového obsahu sloves, nýbrž jej toliko obohacuje, zužuje tím zároveň jeho rozsah, asi tak jako příslovečné určení. Věta »otec zemřel spokojen« slučuje v sobě jednak představu spokojeného otce, jednak představu »umříti spokojeně«; výraz »spokojen« má tedy jednak vlastnost přívlastku (vzhledem k podst. jménu otec), jednak vlastnost přísl. určení (vzhledem k slovesu umříti). Pro výrazy tohoto způsobu nehodí se název doplněk, jsa příliš úzký, a bývají proto takovéto výrazy vzhledem k svým vlastnostem právě vytčeným nazývány p ř í v l a s t k y p ř í s u d k o v ý m i nebo s l o v e s n ý m i (na rozdíl od přívlastků jmenných, které se vztahují toliko ke jménu, platností slovesa se nedotýkajíce, na př. spokojený otec zemřel). Název tento se hodí nejen na výrazy tohoto způsobu, nýbrž i na výrazy, jimiž se obsah slovesa skutečně doplňuje, a je tedy věcně správnější než název »doplněk«. Užíváme-li v praxi

přes to tohoto názvu dále, činíme to jednak pro jeho ustálenost v naší terminologii mluvnické, jednak pro snazší zacházení s ním (doplňkový atp.).

Tento přísudkový přívlastek neboli doplněk může se vztahovati nejen k podmětu, nýbrž i k předmětu v různých pádech. Jako říkáme »člověk je zdráv«, tak říkáme také »našli jsme ho zdráva (zdravého), dobře jest člověku býti zdrávu« atp.

Jako přívlastek vůbec, tak i přísudkový přívlastek shoduje se v pádě se jménem, k němuž se jako přívlastek táhne; zelený strom — strom je zelený; město Praha — Praha je město. Tato shoda je ve většině jazyků indoevropských pravidlem; tím vzniká u sloves, která přívlastkového přísudku potřebují anebo jsou ho schopna, vazba dvojího nominativu, dvojího akusativu, dativu atd. Tak bylo zajisté i v jazycích slovanských pravidlem; ale již v nejstarších dobách objevuje se ve všech slovanských jazycích (a v litevštině) místo shodného doplňku v nominativě, akusativě atd. instrumentál jakožto pád doplňkový vůbec. Věty tvaru »ty budeš král, učinili ho opata« a p. mění se ve věty »ty budeš králem, učinili ho opatem« a p. Tento doplňkový instrumentál jest zvláštnost slovanských jazyků (a litevštiny); v jiných jazycích se ho objevují jen stopy.

Popud, z kterého vycházela možnost zaměňovati starší doplňkový nominativ, akusativ atd. instrumentálem, hledají filologové jednak v instrumentále prostředkovém (volati, zváti koho *jménem* a p.), jednak, pravděpodobněji, v instrumentále srovnávacím. Na větách toho způsobu jako »pole leží *úhorem*, poustevník býval u něho *hostem*«, v nichž instr. úhorem, hostem možno dobře pokládati za instr. srovnávací, »ležeti úhorem« = tak jako úhor (místo vypálené), »bývati hostem« = tak jako host (cizinec), lze dosud snadno pochopiti, jak se nepatrným posunutím významu slov úhor a host mohla srovnávací platnost instrumentálu změniti v platnost doplňkovou a jak pojetí »to pole je jako úhor« mohlo přejíti v pojetí »to pole je úhor«. Východištěm splývání a matení nominativu, akusativu atd. doplňkového s instrumentálem srovnávacím byly tedy případy, kde se věc přirovnaná takřka měnila ve věc na přirovnání vzatou, kde rozdíl mezi oběma byl anebo mohl býti tak nepatrný, že přechod od podobnosti v totožnost byl možný, jako to na př. na rčeních »oči mu stály sloupem« a »oči se mu obrátily (změnily) v sloup« vidíme dosud. Proto se instrumentál v doplňku ujímal pravděpodobně nejdříve u sloves, která znamenala změnu, na př. učiniti se, býti (= státi se) *hadem* (takovým jako had, proměniti se v hada), a podle toho i *králem* atd., zvoliti, ustanoviti, koho *hlavou, knížetem, přítelem*

atd., a od těchto sloves se šířil k slovesům jiným, významem podobným a blízkým.

Vnikání a šíření doplňkového instrumentálu do oblasti shodného pádu doplňkového bylo podporováno tím, že instrumentál byl v mnohém případě z ř e t e l n ě j š í a že jazyk v něm získával pro zvláštní funkci též zvláštní formu, kdežto do té doby se doplněk od přívlastku vlastně ničím nelišil. Věty »*kámen* učiněn jest, učinil člověka *smrtelného*«, možné ještě v stč., nebyly dost jasné, nevyjadřovaly dost přesně a zřetelně to, co mluvící říci chtěl; to vše zmizelo, nahradil-li se doplňkový nom. instrumentálem: »*kamenem* učiněn jest, učinil ho *smrtelným*.« Proto také se instrumentál ujímal snáze při doplňku substantivním než při adjektivním, protože starší jazyk měl pro platnost doplňkovou jiný tvar příd. jména než pro platnost přívlastkovou, t. zv. přídavné jméno neurčité, v míře ještě dosti hojné (*milý* pokoj — pokoj jest *mil*). Ale úpadek této zvláštní doplňkové formy příd. jména měl za následek vnikání instrumentálu i do doplňku adjektivního, a větný tvar »ctnost činí člověka *vzácna*« ustupuje tvaru »ctnost činí člověka *vzácným*«, který vystihuje úmysl mluvícího přesněji než tvar »ctnost činí člověka *vzácného*«.

Z těchto popudů a důvodů se šířil instrumentál v doplňku zajisté již v době praslovanské; začátky této novoty i sklon k ní zdědily všechny slovanské jazyky a pokračovaly v začatém vývoji každý na vlastní půdě, ten dál, onen ne tak daleko. O vývoji doplňkového instrumentálu v starší češtině jsme dobře zpraveni Hruškovým článkem »O výrazích doplňkových s hlavním zřetelem k instrumentálu doplňkovému« v Listech fil. 1890, v němž je snesen hojný materiál dokladový, ukazující po jednotlivých slovesech poměr mezi doplňkem v instrumentále a doplňkem shodným (dvojím nominativem atd.). Z přehledu jednotlivých výkladů v článku tom podaných vychází především najevo, že u sloves, která svým významem byla přístupna šíření doplňkového instrumentálu (učiniti, státi se čím), byl již v stč. shodný doplněk na plném ústupu před instrumentálem; dále že vývoj ten zhruba nevybočil už z mezí patrných již v textech starých, že se v těchto mezích dosti brzo ukončil a tedy celkem ustálil, takže se usus dnešní, aspoň v živém jazyce, neliší ve valné většině případů od praxe již staré; a konečně, že vývoj směrem k instrumentálu nedošel v češtině tak daleko jako v některých slovanských jazycích jiných, na př. v polštině.

Šíření instrumentálu se dělo asi tím postupem, že se od sloves znamenajících skutečnou změnu (činiti, dělati, voliti, ustanoviti koho, býti učiněn, státi se čím) šířil k slovesům znamenajícím

změnu v pojmenování (jmenovati, nazývati, zváti koho, jmenován býti, slouti čím) a změnu nebo novost v postřehu nebo v pojetí (nalézti, viděti, mníti koho, zdáti se, jeviti se čím) a od nich dále; že pronikal spíše u jmen podstatných v doplňku než u jmen přídavných, zvláště pokud byly v užívání tvary jmenné, a že zatlačoval snáze doplňkový akusativ nežli pád první. Výsledek toho jest, že instrumentál podst. jména, a kde není jmenných tvarů adjektivních, také instrumentál příd. jména vytlačil shodný pád doplňkový u všech sloves, při nichž mluvícímu tane na mysli jakákoli změna anebo ještě lépe rozdíl, kontrast dvou stavů, ať je to přítomnost proti minulosti nebo budoucnosti, či skutečnost proti neskutečnosti, skutečnost vždy a obecně platná proti pojetí subjektivnímu nebo platnosti čímkoli omezené atd. Působení významového pojetí dovršila analogie, snaha po formálním vyrovnání různých výrazů téže větné platnosti a po větší zřetelnosti, takže doplňkový instrumentál je dnes pravidlem, doplněk shodný v nom. nebo akus. výminkou.

Jediné sloveso, u něhož se shodný doplněk zachoval poměrně nejhojněji, jest sloveso *býti*. Příčinou toho jest význam tohoto slovesa, který je však zároveň toho způsobu, že se v mnohých případech udržel u něho sice doplňkový nominativ až do dneška, ale v mnohých případech jiných zdomácněl u něho instrumentál již od dob nejstarších, a to z týchž příčin jako u sloves výše probraných. Nejde tu vlastně o sloveso jedno, nýbrž o slovesa tři. Tvarová soustava slovesa *býti* skládá se z tvarů trojího slovesa: ze slovesa kmene *jes-*, který je v *jsem, jsi* atd. a ve *jsa*; ze slovesa kmene *by-*, který je v *býti, byv, byl* a *bych*; a ze slovesa kmene *bud(e)-*, který je v *budu, budeš* atd. a *buď*. Význam těchto tří sloves nebyl od původu stejný: sloveso jsem znamenalo odevždy to, co dnes (= něm. sein, lat. esse), slovesa býti a budu znamenala však původně tolik co »státi se« (= něm. werden, lat. fieri). Doplněk při slovese jsem znamenal tedy podle významu tohoto slovesa stav prostě skutečný, a nebylo tedy důvodu k záměně instrumentálu za nominativ; doplněk při slovesech býti a budu znamenal však stav vzniklý změnou, buď stav minulý, kterého před tím nebylo (po Přemyslovi byl knížetem Nezamysl = stal se knížetem), anebo stav budoucí, kterého teď není (bude králem = stane se králem, a pod. chci býti, abych byl, buď králem), a proto instrumentál doplňkový pronikal u těchto sloves brzo a hojně. Ale tvarů sloves býti a budu se užívalo také k vyjadřování časových a způsobových obměn slovesa jsem, a tím se stíral jejich význam původní; »byl« pak znamenalo nejen »stal se« (er wurde), ale i prosté »byl« (er war) a stejně i futurální »budu«. Zá-

leželo pak na subjektivním pojetí mluvícího, byl-li si vědom změny a rozdílu dvou stavů a chtěl-li to vyjádřiti, či běželo-li mu jen o to vyjádřiti stav minulý nebo budoucí. Proto nejsou v stč. vzácností věty tohoto způsobu: Nejprve byl (war) *učedník* Kristův a potom byl (wurde) *papežem*. To platí zejména o jménech přídavných, která ve spojení s tvary těchto tří sloves jsem, býti, budu vyjadřovala čistě jen určité vlastnosti v přítomnosti, v minulosti nebo v budoucnosti a která, jsouce mimo to chráněna namnoze zvláštním tvarem pro doplněk, neposkytovala proto téměř žádné půdy pro šíření instrumentálu. Ale rozmanitost subjektivního pojímání změny, která byla patrná již při šíření instrumentálu u sloves výše uvedených, a vliv instrumentálových doplňků u sloves býti a budu působily, že se instrumentál od těchto dvou sloves šířil již v stč. i k slovesu jsem, když mluvícímu tanul na mysli rozdíl dvou stavů. A tak se už v stč. podle vět tvaru »(potom) byl mnichem« (stal se i byl) objevují věty v čase přítomném »jest mnichem«, při nichž vedle analogie aspoň pro počátek působila zajisté představa kontrastu »dříve byl člověk světský a nyní je mnichem.« Tato pronikající možnost různého pojímání, vzájemná analogie i důvody formální rozrušily již v stč. hranice mezi slovesy jsem, býti a budu a tak již praxe stč. poskytuje obraz dosti pestrý a rozkolísaný. Téměř nedotčeno vlivem instrumentálu zůstává v jazyce starém toliko jméno přídavné (nezpodstatnělé), které skoro při všech formách slovesa jsem, býti a budu zachovává tvar nominativní (jmenný nebo složený); doplněk substantivní je v přítomném čase slovesa jsem ještě převahou v nominativě, v minulém čase, kde byla možnost obojího pojetí (war i wurde), vyskytuje se instrumentál stejně hojně jako nom., v tvarech významu budoucího (budu, buď, abych byl, chci býti) podle různého pojetí rovněž; při »chci býti« vyskytuje se již v stč. také instr. jména přídavného (chci, žádám, dbám býti dobrým).

Vývoj začatý v době staré pokračoval do nové češtiny, ale neustálil se ani do našich časů tak, aby bylo lze stanoviti pevné a určité kategorie pro užívání nominativu a instrumentálu při slovese býti. Popudy, které způsobily již v jazyce starém přesunování hranic mezi oběma pády doplňkovými, působí dosud často od případu k případu a brání zmechanisování a ustálení usu provedenému u sloves ostatních. Odtud zvláště v dnešním spisovném jazyce, který zhusta velmi málo dbá souvislosti s živou řečí a s jazykem starším, pozorujeme nejistotu a kolísání i mimo hranice, v nichž živý jazyk ještě má volnost anebo je dokonce ustálen. Věty »on je *nevšímavým*, je *pravdou*, že . . ., M. byl *velikým*

umělcem« a pod. jsou v dnešním spis. jazyce, jak ukazují i rejstříky N. Ř., velmi časté. Pro tyto chyby a jim podobné bude tedy potřeba uvědomiti si, jakými zásadami se řídí nová čeština při užívání doplňkového instrumentálu a nominativu, což je úkolem tohoto článku. Odpovědi do všech podrobností přesné a definitivní není ovšem možno na ten čas od něho žádati, protože v mnohých případech dosud neustálených bylo by potřeba přímo statistického zjišťování, kterým směrem se usus kloní, přes to však doklady, které jsou nám po ruce, a vlastní jazykový cit mohou nám býti vodítkem při rozhodování, kdy je při slovese býti na místě nominativ a kdy instrumentál a z jakých důvodů.

Je-li doplněk při slovese *býti* vyjádřen jménem přídavným, jest příd. jméno v nominativě, a to skoro ve všech tvarech slovesa býti; přídavná jména mají tu tvar jmenný, pokud se ovšem u kterého zachoval. Na př.: Já jsem takové práci *zvyklá* (Němc. 2, 7). *Žíznivi* jsouce, shrnuli se okolo pramene (t. 167). Nyní vím, proč býváš *smuten* (Podlip. 5, 338). Lucie den byl dětem velmi *nemilý* (Němc. 2, 186). Vždyť jsme my nebývaly *lepši* (t. 32). I chodili lidé polomrtví... nemohouce ani *živi* býti ani zahynouti (Erb. Poh. 18). Najdeš-li ho, budeš s Antonínem *šťastna* (Němc. 2, 76). Buď jen tedy *pilná* (Erb. Poh. 4). Když byste teda byla tak *dobrá* (Rais 14, 361). Aby ta cesta za chlebem nebyla tak *krušná* (Jir. 23, 16).

Jmenné (t. zv. neurčité) tvary nejsou v užívání u všech jmen přídavných a nebyly hned už v stč. Počet jich se v spis. jazyce nč. značně ztenčil a výčet jich podává praktická mluvnice (Gebauer-Ertl 1, 178); jsou to vedle participií (nesl, nesen, nesa, nes), zvláště některá příd. jména se zakončením *-ný (nemocen, dlužen, smuten* atd., ne však *marný, vážný, obecný* atd.), na *-dý, -tý (mlád, rád, chud, bled, čist, jist, syt* a j., ne však *rudý, sudý, svatý, tekutý* a j.), *-vý (dobrotiv, spravedliv, churav, laskav, hladov, zdráv* a j., ne však *citliv, strašliv, lhav, tmav, růžov* a j.). Pro praxi platí dále normativní zásada Gebaurova, že se u těch adjektiv, která nemají jmenného tvaru v rodě mužském, nemá užívati těchto tvarů ani v rodech ostatních a v plurále; nespr. je tedy psáti »dohoda je *možna,* jsou *možny* dva případy« a p., protože nikdo neříká »je *možen«.* Jedinou odchylkou od této normy jsou některé střední tvary jmenné při podmětě to (co, nic a p.) a při podmětě infinitivním nebo větném; na př.: že mi to nic *platno* není (Němc. 2, 74); nebylo mi *možno* svou poklonu dříve složiti (Tyl 1, 36); zde není *rádno* o takových věcech mluviti (t. 76); *patrno* již, že obut (spáč) v obě trepky (Ner. Mal. pov. 4); bylo *zbytečno* prositi (R. Svob. 13, 92) a pod. *zjevno, zřejmo,*

těžko, snadno, marno, milo (bylo ho milo poslouchat) a j. Oporou těchto tvarů jsou podle všeho jmenné tvary v neosobných výrazech »je mi *smutno*, je tam *sychravo*« a p., v nichž cítíme dnes více příslovce než jméno přídavné.

Užívá-li se jmenných tvarů adjektivních přes míru zde naznačenou, je to strojenost a se stanoviště ustálené praxe spisovné chyba. Chyba je však také neužívati jmenných tvarů tam, kde si spis. jazyk tyto tvary uchoval. V jazyce obecném a v nářečích pokročil sice úpadek jmenných tvarů mnohem dále než v spis. jazyce a slovenština na př. jich kromě několika málo příd. jmen vůbec nemá. Ale stírati rozdíl mezi tvary jmennými a složenými v spis. jazyce jest zbavovati jazyk v mnohých případech možnosti, aby vyjadřoval rozličné odstíny významové, které se často s těmito dvojími tvary spojují.

Adjektivní doplněk tvaru složeného (chudý) proti tvaru jmennému (chud) vyjadřuje totiž jako přívlastek substantivní často vlastnost t r v a l o u (habituelní), kdežto tvarem jmenným bývá označována vlastnost p ř e c h o d n á, omezená trváním na časové trvání slovesa určitého. Nejpatrnější bývá tento významový rozdíl na příčestí trpném, zvláště je-li ve větě určení časové, ohraničující průběh slovesného děje. Pravíme-li: »ta okna byla včera *zazděna*«, vyjadřujeme tím, že vlastnost vyjádřená doplňkem »zazděna« nastala t e p r v e včera (věta činná: »ta okna včera zazdili«); pravíme-li však: »ta okna byla včera *zazděná*«, vyjadřujeme tím, že vlastnost vyjádřená doplňkem není omezena trváním děje slovesného, že je to vlastnost stálá, že ta okna včera zazděná u ž byla (věty činné k tomu není). Rozdíl ten nedochází sice vždycky výrazu (zvláště, kde není určení časového), ale m ů ž e m e jej vyjádřiti tímto způsobem, je-li to náš úmysl. Na př.: Potom přišel zase k jinému velikému městu, ale bylo z polovice *pobořené* (Erb. Poh. 42, t. j. v tom stavu je už našel; můžeme také říci »pobořeno«, ale pak nevyjadřujeme to, co bylo úmyslem vyjádřiti ve větě citované). Okna ... byla *zamřížovaná* (Jir. 23, 20). Škmořil byl maličký, *skrčený* (Rais, 9, 30) a t. č. Zvláště u sloves trvacích: šátek byl *vyšívaný* (a byl vyšíván), studna byla *roubená* (a byla roubena) atd. Týž rozdíl, byť dnes méně patrný, je mezi příčestím minulým a příd. jménem z něho utvořeným (zvon *pukl* a byl *puklý*), mezi přechodníkem (značícím vždycky jen stav omezený časově trváním slovesa určitého) a příd. jménem určitým (vešel *plesaje* a vešel [už] *plesající*). A týž významový rozdíl možno pozorovati někdy i u příd. jmen v užším slova smyslu, často zároveň s dalším posunutím významu; na př.: ten člověk je *zdráv* (teď) — je *zdravý* (vůbec), je *bled*

(teď) — je *bledý* (vždycky), je *hluch* (k mým prosbám) — je *hluchý*, je *hrd* (na něco, v určitém případě) — je *hrdý* (povahou), je *sláb* — je *slabý*, *vesel* — *veselý* atd.; se změnou významu: je *prost* (čeho) — je *prostý* (povahou), je *svoboden* — je *svobodný* (neženatý), je *živ* — je *živý*, *schopen* — *schopný*, *hoden* — *hodný* atd. Z toho plyne další pozorování, že při podmětě věcném bývá příd. jméno často v tvaru složeném (určitém), i když příd. jméno je schopno tvaru jmenného, poněvadž u věcí běží zpravidla o vlastnosti trvalé, nikoli dočasné (náladové a p.). Proto říkáme: pokoj je *veselý* (ne vesel), cesta je *daleká*, klas je *hluchý*, smrt je *jistá*, sýr je *starý*, sloup je *silný*, okno je *slepé*, krajina je *smutná* atd. Začátky toho jsou již v jazyce starším: jenž bieše běsem *posěděný* (Otc. B 52a, = posedlý, vlastnost trvalá), neb on bieše tak *tichý* a *pokorný* (t. 53b m. tich a pokoren) a j. Rozdíl tento se vytvořil v jazyce sám, sluší ho tedy šetřiti, a proto sluší šetřiti aspoň v spis. jazyce rozdílů mezi tvarem jmenným a složeným, třeba se jich jazyk obecný z valné části vzdal.

Hranice, jež se ustálily v spis. řeči mezi tvary jmennými a složenými, bývají někdy překročeny t. zv. harmonií tvarovou. Tvarovou harmonií nazýváme v jazyce snahu (patrnou sice, ne však nutnou), aby výrazy, které mají stejnou platnost (funkci), měly co možná i stejný tvar. Ta se jeví u příd. jmen v doplňku tím způsobem, že následuje-li za sebou řada doplňků, z nichž některý by měl míti podle usu spisovného tvar odchylný (nejčastěji to bývá jmenný tvar mezi složenými), nastává mezi nimi (někdy, ne nutně) tvarové vyrovnání. Na př. místo očekávaného »tys ještě *mlád* a *nemoudrý*« bývá harmonií tvarovou: »tys ještě příliš *mladý* a *nemoudrý* (Erb. Poh. 98); pod.: Jak jste *laskava* (Zeyer 17, 5) — chci být dobrá, pokorná, *laskavá*, sesterská ke všem lidem (R. Svob. 13, 108); vzduch byl vlhký, *napojený* sennou vůní (t. 56) a j. Proto psáváme: byl *bledý*, ba zsinalý (ale byl bled), buď *pilný*, pracovitý a čistotný (ale buď pilen), byl už *starý* a sešlý, byl *chudý* a nuzný atd.

Vliv sousedství se jevívá někdy na adjektivech i v jiném vzájemném poměru. Stč. řadové číslovky na př. udržely si v platnosti doplňkové tvar jmenný jen ve spojení se zájmenem *sám*. Na př.: byl *čtvrtý*, *pátý*, ale: Čech by *sám sedm* (= sám sedmý, on a šest jiných) na tej hořě (Dal. Jir. 2 a j.). Podobný účinek jako »sám« v stč., mají v nč. adjektivní (syntakticky) tvary *celý* a *všecek* na sousední příd. jméno; říkáme: byl všecek *zarmoucen*, všecek *šťasten*, všecek *bled*, a tak vždy, když příd. jméno je schopno tvaru jmenného; naproti tomu říkáme: byl celý *zarmoucený*, celý

šťastný, celý *bledý* bez ohledu na to, má-li příd. jméno tvar jmenný čili nic (tedy nikoli: byl celý zarmoucen, bled atd.).

Tu všude byla řeč o adjektivním doplňku v nominativě. V instrumentále bývá příd. jméno doplňkové (jakožto příd. jméno, tedy nezpodstatnělé) s jakousi pravidelností jen při i n f i n i t i v ě *býti*. I tu mělo v jazyce starším příd. jméno původně tvar shodný, t. j. nominativ, vztahovalo-li se ku podmětu (chci býti *hoden)*, anebo dativ, táhlo-li se k předmětu v 3. pádě, ať skutečně vyjádřenému (jest *mi* býti *hodnu*, radím *ti* býti *moudru*) anebo pro všeobecnost (= každému) nevyslovenému (sluší býti *opatrnu*): byla tu tedy vazba dvojího nominativu nebo dativu. Vazba dvojího dativu jest však již v stč. v úpadku, který se jeví v tom, že už stč. má pro tuto vazbu jediný tvar, t. j. jen pro dativ muž. (střed.) jednotného čísla (*opatrnu*), že se v tomto tvaru přestává cítiti shoda a tvar *opatrnu* ustrnuje i pro žen. rod i pro plurál (kázal soše býti *zelenu*, pánům radím býti *moudru)*, že se přenáší i do výrazů, kde není k němu důvodu (má boží přikázání držeti a *pokornu* býti), a že bývá nahrazován již v stč. instrumentálem (sluší každému *dobrým* býti).

Nová čeština si uchovala z této dvojí vazby jen vazbu d v o j í h o n o m i n a t i v u; dativ doplňkový se zachoval s týmž omezením jako v stč., ale už jen v troskách (u participií a několika adj.), archaisticky a knižně: Již mu na světě *živu* býti se stýskalo (Kulda, Poh.). Lépe jest býti *zbitu* než do smrti *ubitu* (Čelak. Mudr. 287, překlad srb.) a p. Nehledíc k těmto archaismům, je možno říci, že se nová čeština doplňkového dativu vzdala, a objeví-li se v knižní řeči věta toho způsobu jako: radím býti na vše *připravenu*, zní dnes už strojeně.

Usus nč., pokud jde o tvar doplňkového příd. jména stojícího při inf. *býti* a nevztahujícího se ku podmětu, není sice zcela ustálen, ale na základní otázku, kdy bývá v tomto případě nominativ a kdy instrumentál, přece možno odpověděti asi tolik: Je-li infinitiv závislý na slovese anebo slovesném výraze složeném, který má při sobě p ř e d m ě t v d a t i v ě (na př. přikázati, raditi *komu*, sluší se, náleží *komu*, jest třeba, snadno *komu)* a u něhož tedy vazba dvojího dativu bývala a měla by býti dosud především na místě, anebo i na slovese s předmětem v j i n é m p á d ě, zpravidla v akusativě (učiti, ponoukati, nutiti *koho*), je doplňkové příd. jméno v nč. vždycky v i n s t r u m e n t á l e. Říkáme tedy: radím *ti* býti *pilným*, na něho *laskavým*, to *mi* brání býti *spokojeným* a *šťastným*, nesluší se *ti* býti tak *domýšlivým*, neškodí *člověku* býti někdy *přísným*, *vám* je snadno býti *klidným*, naučil *ho* býti *opatrnějším*, to *mne* nutí býti *neoblomným*

atp. Nebývá však instrumentál ani u těchto sloves, je-li v doplňku příčestí trpné; v tom případě uhýbá nová čeština vazbě dvojího dativu nejraději výrazem větným; věty, které by byly v stč. zněly: »i mně sluší *ukřižovánu* býti, přihodí-li se ti *kletu* býti,« nahrazuje nč. tvarem: »i mně sluší, abych byl ukřižován, přihodí-li se ti, že budeš proklet.« Ve všech případech ostatních snese nová čeština v doplňku tvar nominativní, zvláště ovšem, je-li po ruce tvar jmenný; můžeme tedy říkati bez jakéhokoli násilí: čest káže býti *věren* danému slovu, nesluší se býti příliš *prostořeký*, je dobře býti *bohat* (zámožný), vším *zásoben*, a tak i v případech jiných: chci (musím, žádám, přeji si, jsem zvyklý, nepřestanu a p.) býti *zdráv, spokojen, šťasten* a p.; chci (musím atd.) býti o všem *zpraven, vyslyšen* a p.; začal býti toho *pilen*; chci (mám, snažím se, začínám) býti *přísný, chytrý, lepší* atd.; mám právo (povinnost, jsem povinen a p.) býti *bohat*, býti *ozbrojen*, býti *dobrý* atd.; býti *chud* není hanba, býti *poctivý* není zásluha, býti *oklamán* je věc nemilá atd. Ovšem že se od případů, kde se jazyk doplňkovým instrumentálem uhýbá vazbě dvojího dativu (radím ti býti *spokojeným*), šíří instrumentál příd. jména (vyjímajíc participium) i po výrazech a ve větách jiných, zvláště takových, které v sobě zahrnují pojem budoucnosti a při nichž se sloveso »býti« blíží významem slovesu »státi se«. Na př.: Chtít *větším* být, již v tom je vykoupení (Vrchl. 5, 222, státi se; ale: chtěl bych být větší [postavou], než jsem); pod.: snaž se býti *lepším*, střez se býti *posledním*; v cizím domě nejlépe býti *poloněmým, polohluchým, poloslepým* (Čel. Mudr. 418; státi se, staň se) a p., zvláště kde není příd. jména s tvarem jmenným. Počátky toho viděti už v jazyce starším; na př.: člověk dobrý nenie, také ač i žádá býti *dobrým* (Živ. Otc. A 244b). Odtud se bere právo, pokládati instrumentál za doplňkový tvar příd. jména (zvl. určitého) při infinitivě býti vůbec. Na př.: Ztrátu mít a ještě k tomu být *smutným* — dvojí škoda (Rubeš, Pan am. 92, 1. vyd.).

Mimo tyto případy při inf. *býti*, dílem už zakořeněné, dílem teprve se rozplemeňující, instrumentál doplňkový příd. jména při slovese *jsem* a jeho tvarech nebývá anebo přesněji řečeno býti nemusí (a tedy nemá), leda kde k tomu vedou důvody zvláštní, individuální. Tak píše na př. Havlíček (Sebr. sp. 1, 178): »Chceš-li dodělat se vezdejšího chleba, bývej *hloupým*«; t. j. nikoli »buď hloupý«, ale »dělej se, stavěj se hloupým«; sloveso býti má tu tedy význam pregnantní a vazbu podle sloves toho významu. Pod.: »Hodným by cti ujal, chválí Tuka již napořád všech; kdož *tomu* jest *dobrým, zlým komu* nikdo není?« (Čelakovský, Sp. 2, 179), kde výraz »jest mi dobrý(m)« nemá znamenati »jest

mi ku prospěchu«, nýbrž »jeví, zdá se mi dobrým«. Hojnější případy toho způsobu jsou u doplňku substantivního.

Vyskytuje-li se instrumentál příd. jména přece přes míru zde vytčenou, na př.: Pavlinka byla *čtveračivou, roztomilou* (Kostelecký, Na ledě 22), Josef býval vždy *přepilným* (Čapek, Pov. 9) atp., nelze v tom viděti než vliv případů, kde je instrumentál v doplňku právem, u některých spisovatelů snad také snahu vyjadřovati se vybraněji, než se mluví obyčejně. Se stanoviska historického i v poměru k živé řeči jest to však způsob odchylný, a protože je i zbytečný a i v spis. jazyce daleko ještě nezobecnělý, nenáleží mu přednost, i když se s ním setkáváme porůznu třeba u spisovatelů dobrých.

Zvláštní případ, kterým vlastně přecházíme už k druhé kapitole tohoto článku, jest, když je v doplňku přídavné jméno zpodstatnělé. Tu jde se stanoviska skladebného vlastně o podst. jméno (v tvaru adjektivním), a budou tedy o těchto zpodstatnělých adjektivech platiti tytéž zásady, jimiž se řídí podst. jména v platnosti doplňkové vůbec, podle různého významu, který mají sama a který má sloveso býti. Říkáme-li tedy: »je *myslivcem, ševcem, písařem*« atd., říkáme ovšem také: »je *hajným, hostinským, důchodním, sladovnickým, komornou,* syn řemeslník byl též již *samostatným*« (Němc. 2, 2 = mistrem) atp. Tak bylo již v starším jazyce: když ještě bieše *světským* (Živ. Otc. A 278 b, t. j. ne mnichem), kdo jsou *staršími* té sekty vaší (Blah. 29 B, u Hrušky; tam i jiné doklady). Říkáme-li: »to je *krása,*« říkáme ovšem také: »to je *podívaná,* to je *jiná,* totě *dobrá*« atd. Jako říkáme »těžko žádati, aby zima byla *létem*«, tak říkáme také »těžko žádati, aby černé bylo *bílým,* aby mé bylo *tvým,* aby nejmladší byl *prvorozeným*« atd. Proto může býti vedle sebe: Jestliže poznáš, kterou (dceru) jsi včera vyvolil, bude *tvá* (Erb. Poh. 107, t. j. bude ti náležeti) a »tam jsem jí slíbil, .. do dvou let že bude *mou* (Neruda, Mal. pov. 124, t. j. mou ženou), podle toho, co mluvící osoba má v úmyslu vyjádřiti. Těmito zřeteli se řídí i pád takových výrazů adjektivních, které podst. jm. (pronominálně) zastupují. Na př. Ty-li jsi *ten,* kterýž přijíti má? (Luk. 7, 19; ten muž, ten prorok). Měl na svou povídku .. svědka, vlastně svědkyni, a *tou* byla jeho ... manželka Veronika (Herrmann, Ván. kol. 59; tou svědkyní). Sem patří i slovo *jeden* ve výrazech, o nichž psal Zubatý v článku »Jeden z nejlepších lidí« (v NŘ. II, 4). Na př.: Jest to (Filarét) *jeden* z nejlepších prelátů celé ruské církve (Havlíček, Sp. 2, 11; je to nejlepší prelát). Paní Barbora byla *jedna* z oněch vzácných bytostí, kteréž ... (Tyl 1, 162; byla vzácná bytost). Dobrovský jest *jedním* z oněch mohutných pilí-

řů, na kterých spočívá nynější budova naší české osvěty (Pastrnek u Mašína 67; jest pilířem naší osvěty). Touž zásadou by se měl spravovati i pád vztažného zájmena odkazujícího na urč. substantivum, je-li v platnosti doplňkové, ale z formálních příčin tu bývá zpravidla instrumentál. Říkáme sice: »Karlštejn jest nejkrásnější *hrad* český«, ale »nejkrásnější hrad český, *jimž* jest zajisté Karlštejn, ...«; »tys má jediná *radost*«, ale »má jediná radost, *kterou* jsi ty, ...« atp.

Mnohem složitější poměry, pokud jde o nominativ a instrumentál v doplňku, než u jmen přídavných jeví se v nč. při d o p l ň k u s u b s t a n t i v n í m. Příčinou toho jest, že se při doplňku substantivním mnohem častěji a silněji projevuje subjektivnost pojetí, okolnost, je-li si osoba mluvící anebo chce-li si býti vědoma té protivy dvou stavů, o níž byla řeč výše. Můžeme říci na př. »otec je *vdovec*« i »otec je *vdovcem*« podle toho, jak pojímáme stav v přísudku vyjádřený: věta »otec je vdovec« je prosté konstatování stavu, jako když o jiném člověku řekneme, že je svobodný, ženatý atd.; věta »otec je (na př. dvě léta) vdovcem« je však už zabarvena vědomím kontrastu, je v ní skrytě obsažena myšlenka, že jím dřív nebyl, že se jím před dvěma lety stal neboli že ovdověl. Můžeme říci a říkáme: »můj známý je *cizinec*«, jako říkáme jindy, že je Němec, boháč atd.; ale říkáme naproti tomu, že Čech je v své vlasti *cizincem*, protože nám při tom tane na mysli, že jím skutečně není, že se jím jen sám sobě zdá, že se mu jen podobá atd. Tento dvojí významový odstín, který je v slovesech »státi se« a »zdáti se«, působí nejčastěji a nejobecněji při volbě mezi nominativem a instrumentálem při doplňku slovesa býti. Ale třídění případů podle této zásady je ztíženo tím, že důvod a popud vychází někdy z významu p o d s t. j m é n a d o p l ň k o v é h o a někdy z významu s l o v e s a *býti*, že v jistých případech působí vždy (případy ustálené) a v jistých jen podle vědomí a vůle mluvící osoby. Lišíme-li případy »můj přítel je *Němec*« a »můj přítel je *knězem*«, je důvod rozdílu ve významu podst. jmen »Němec« a »kněz«; lišíme-li však výrazy »já nejsem *Němec*« a »já nebudu *Němcem*«, je příčina různosti zajisté ve významu a pojetí slovesa býti; říkáme-li jednou: »až budu *stařec*« a po druhé: »až budu *starcem*«, vyjadřujeme se po každé jinak proto, že v prvním případě chceme vyjádřiti prostě budoucí stav (= až budu stár), v druhém však nám tane na mysli změna (až se stanu starcem, až zestárnu) atp. Z toho je patrno, že se rozdíly mezi nominativem a instrumentálem v doplňku nedají vtěsnati v jednotné schema a že tu není možno mluviti o pravidlech, nýbrž nanejvýš jen o tendenci, sklonu smě-

rem tím nebo oním. Dosti citlivým kriteriem a rozlišovadlem mezi oběma pády je v mnohých případech otázka na stav doplňkem vyjadřený, neboť z té osoba mluvící zpravidla dobře vyrozumí, co výjádriti má. Ptá-li se nás někdo, *čım* je náš otec, chápeme dobře, že musíme odpověděti: je *učitelem, krejčím* atd., ale ne *starcem*, sic by byla musila zníti otázka jinak (na př. jak je stár?) a odpověď ovšem správně také jinak (můj otec je už *stařec*). Nikdo se neptá, *čím* je strom, nýbrž *co* je strom, a odpovídáme podle toho, že strom je *rostlina* atd.; ale může se nás zeptati, *čím* nám byl ten strom, a tu ovšem víme, že odpověď musí zníti: byl nám *památníkem* zašlých dob, byl *svědkem* naší lásky atd. Chce-li kdo znáti náš úsudek o tom, co bylo řečeno, nebude se ptáti: »*čím* bylo to, co řekl?«, nýbrž »*jaké* to bylo?, *jak* o tom soudíte?« a p., a naše odpověď bude: »to, co řekl, byl *nesmysl* (ne »bylo nesmyslem«), *lež, naivnost* atd.

Úkolem dalšího výkladu tedy bude ukázati v obrysech hrubých a co možná zjednodušených, jaké sklony se jeví v nynějším jazyce při volbě mezi nominativem a instrumentálem v doplňku a jak při tom působí jednak význam doplňkového jména podstatného, jednak význam slovesa býti a jednak i důvody formální. Vyčerpati do dna všechny možnosti není ovšem při subjektivnosti příčin věc možná a ani ne žádoucí, nemají-li se linie rozplynouti v množství odboček.

Hledíme-li tedy především k významové platnosti podstatného jména doplňkového, nalézáme, že bývá zpravidla v nominativě, má-li význam kvalifikativní, t. j. blíží-li se významem jménu přídavnému (*jaký* kdo jest, *jaký* je to člověk, *jaká* je to věc, *jak* o něm smýšlím a p.). Doplňky tyto jsou na přechodu od doplňků adjektivních k substantivním; proto jsou v nominativě.

To bývá především, je-li doplňkem podstatné jméno s přívlastkem, a to podstatné jméno málo obsažné (člověk, muž, žena, věc atd.), které je spíše jen formálním nositelem vlastnosti vyjádřené příd. jménem a mohlo by býti i pominuto; vlastním významovým jádrem doplňku jest jméno přídavné. Na př.: Pan Bayer byl *člověk vysoký, suchý* (Němc. 2, 29, stejně dobře by bylo lze říci: Pan B. byl vysoký a suchý). Stanických byli *hodni, vlídni lidé* (t. 197). Dorotka je *hodná žena* (t. 113). Ta královská dcera byla *panna velmi krásná* (Erb. Poh. 76). Můj syn je sice *dobrá duše* (t., 43). Naše mladá byla *holka tuze k světu* (Rais 14, 41). Čechové jsou *národ dobrý* (Mácha 2, 103). Praha jest *překrásné město* (Rais 14, 11). Myš je *malé zvíře* a nevěří jedné díře (Čel. Mudr. 253; je malá, a přece . . .). To bývá také, když se substantivum podmě-

tové v doplňku opakuje (slovně nebo věcně); na př.: Ta čistá studená v o d a je *voda zázračná* (Němc. 2, 161; jaká je?). Tato východní b r á n a jest *brána života* (Kom. Lab. 5, 3); H r a b ě n-k a ze Skály byla *šlechtična nebohatá* (Rais, 9, 215).

Rozvité výrazy »člověk dobrý, žena hodná« a p. jsou vlastně zpodstatnělá jména přídavná. Stejně a ze stejných důvodů mívají nominativ v doplňku i prostá podstatná jména, která jsou rovněž zpodstatnělá adjektiva ať tvarem (*hříšník* = člověk hříšný) nebo významem (*nelida* = člověk nevlídný). Na př.: Vy jste *hříšník*, Dolejši (Rais 9, 164). Mladík byl štíhlý *holobrádek* (t. 1). Jeho otec byl proslulý *ošklivec* (R. Svob. 13, 197). Tatík jeho je starý *podivín* (Tyl 1, 82) a pod. je *lakomec, skrblík, hlupák, slaboch, šedesátník, stařec, mladík, dobrák* atd. Pod.: Ale moje žena — tenkráte ještě byla *holčina* (Němc. 2, 87; mladá) a pod. je *chlapec, dítě, kmet* atd. Vždyť jsem snad byl dost dlouho *chlapík* (Rais 14, 370; statný). Ten bývalý pomocník byl trochu *nelida* (Rais 9, 22). Ó, to je *nevejprava* (t. 23) a pod. *nemluva, outrata, dareba* atd. Víme, že jscu páni myslivci rození *čtveráci* (Tyl 1, 521). *Snílek* jest Luka, neúnavný *snílek* (Majerová, Nám. rep. 13) a pod. *blouznil, plácal, spořil* atd. Když se brali, byl pan Vaverka také po čertech *malý pán* (Herrmann, Ván. kol. 33). Otci byli *lháři* (Vrchl. 7, 12) a pod. on byl *mluvka, všetečka, práč, buřič* atd.

Kvalifikování (na otázku »jaký kdo je, jaký je to člověk« atd.) může se díti ovšem i výrazem metaforickým a přeneseným vůbec. Na př.: No, už vidím, že jsi *kos* (Němc. 2, 26; chytrý). Antonín není nerozumné *hříbě* (Tyl 1, 82). Viděla, že tu v horách nejsou lidé *dřeva* (Rais, 9, 365). Jsem do muziky celá *blázen* (Rais 14, 300). Farář sám nebyl žádný *obr* (Jirásek 23, 21). A ty seš mně pěknej *ptáček* (Kubín, Lid. pov. 342). »Což jsem nějaký *chlapec?*« »Právě proto, že nejsi *chlapec*, že jsi *muž* (Herrmann, Ván. kol. 45). Byl však příliš *kavalír*, aby to prozradil jen pohledem (Majerová, Nám. rep. 27). No, starý je *palička tvrdá* (Rais 9, 82). Krev není *voda* (Němc. 2, 113) a p.

Sem patří dále i takové substantivní doplňky, jimiž se vyjadřuje schopnost, způsobilost, sklon k určité práci. Na př.: Špačka napaloval (Tonek) až přes chalupy, ale *zpěvák* nebyl (Rais 9, 70; zpívat neuměl; jiný smysl by mělo, kdyby se o něm řeklo, že nebyl *zpěvákem)*. No, starý (učitel) je taky *muzikant* (t. 22). Vy jste *herec* od maličkosti (Tyl 1, 95). Minul se s povoláním — vždyť je učiněný *kazatel* (Herrmann, Ván. kol. 50). Sám sice nebyl žádný *ptáčník* (Jir. 23, 66). Nejsem žádný *zloděj* (Erb. Poh. 103). Hlad je nejlepší *kuchař* (Čel. Mudr. 198; jakou má vlastnost?).

Kvap není dobrý *rádce* (t. 258) atd. Ve větě »vůdce jich sám byl výborným *hráčem*« (Čapek, Pov. 137) byl by podle tendence jazyka tedy spíše na místě nominativ.

K výrazům zpodstatňujícím adjektivum (jako *dobrý člověk*) náleží také podst. jméno *věc* se svým přívlastkem. Na př. *Jistá věc* a *nepochybná* byla, že pan Oktavián Vomastek umřel (Herrmann, Ván. kol 9). Mušení (je) *veliká* a *těžká věc* (Čel. Mudr. 281; je mocné a těžké) a pod.: nemoc je *zlá věc*, peníze jsou *pěkná věc*, to je *divná věc*, *těžká věc*, *moje věc* atd. Místo výrazu »těžká věc« a p. může ovšem býti zase zpodstatnělé jméno přídavné významu abstraktního (na př. *těžkost*) anebo jiné abstraktní jméno podstatné téhož významu (na př. *obtíž*, *svizel* a p.). Na př.: Člověka zahubiti není *maličkost* (Čel. Mudr. 355; malá věc) a pod.: všecko na světě je *marnost*, děti jsou moje *radost*, co říkáš, je *hloupost*, to (jídlo) byla *dobrota*, ta řeč je čiré *bláznovství* atd. *Nesličná věc* i *hanba* (= nectná věc) jest dáti bohu marnú čest (ruk. Hrad. 97a). I pěkně lháti jest *hřích* (Čel. Mudr. 68). Soucit a přízeň jsou šalebný *klam* . . ., všechno je *mam* (Čech 10, 94). Malý Václav byl otcovo *potěšení* (Tyl 1, 697). Novela je ta jediná *slabá stránka* (= slabost) mého strýce (Rubeš, Pan am. 6). Ne vše *krása* (= krásné), co se líčí, ne vše *pravda* (= pravé), co se pěkně mluví (Čel. Mudr. 66) atp. Ve výraze »to je *pravda*, to bylo *pravda*« změnilo se doplňkové podst. jméno, jak ukazuje rodová shoda, v příslovce, a je proto neměnné.

Platnost příd. jména mají konečně také substantivní doplňky provázené adjektivními výrazy *samý*, *jeden*, *jediný*, *celý* (toto jen na označení podobnosti). Na příklad: Podušky byly *samá vyšitá kytka* (Rais 9, 30; jaké byly?). Holka byla silně pyšná, *samá pejcha* (Kubín, Lid. pov. 5) a podobně: je *samý dluh*, *samé peníze* (t. 38), *samý žert*. atd. A v Podhájí u myslivce nový domek *jedna svíce* (Čelakovský 1, 236) a podobně: byl *jedna rána*, jeho život byl *jedna radost* atd. Celý život byli *jediná mamona* (Rais 9, 80). Inu, jste to *celá vy* (Kubín, Lid. pov. 303) a pod. je *celý otec*, *celá matka* atd.

Je-li doplněk povahy substantivní (t. j. odpovídá-li tázacímu zájmenu kdo, co), bývá podstatné jméno doplňkové někdy v nominativě, někdy v instrumentále.

Zakládá-li se úsudek (A jest B) na znacích (podle mínění mluvící osoby) podstatných, trvalých a obecně platných, je doplňkem zpravidla nominativ.

To bývá především, když osoba mluvící podmět s doplňkem prostě ztotožňuje, označujíc jej jménem představy sobě známé. Doplněk odpovídá na otázku »*kdo* je, *co* je podmět?«

Na př.: To jsou *kořata májová* (Němc. 2, 5; to, co vidíte, jsou . .). Pane, to je *náš třetí kamarád* (Erb. Poh. 73). Byly to *Sudičky* (t. 37; to, o čem byla řeč, byly . . .). Také záporně: To nejsou *moje oči* (t. 89). A tak často, je-li podmětem osoba nebo věc přítomná (já, tento muž) nebo známá. Na př.: »Však ani nevím, pane *kdo* jste?« »Jsem této země *král* a *pán*« (Erb. Kyt., 1. v., 44). Ta paní je *moje babička* (Němc. 2, 102). To kamenné se zahrádkou před okny bude *škola* (Rais 9, 5). Třetí osoba, chystající se do kostela, bylo *sedmnáctileté děvče* (Tyl 1, 76). »A kteří to byli ti tři ledoví mužové?« »Což ti to nemůže napadnout, že to byly *tři měsíce, prosinec, leden a únor?*« (Němc. 2, 40).

Ztotožňovati může mluvící osoba i takové představy, které sice nejsou totožné, ale o nichž chce posluchači vštípiti, že tak těsně souvisí, jako by byly totéž. Na př.: Ta známka každá, každý ten vroubek jest *jedna vražda* (Erb. Kyt. 86). To by byla má *smrt* (Klicpera, Div. 3., 46).

Doplněk v nominativě bývá dále, když jím mluvící osoba podle jeho znaků podstatných, trvalých a obecně platných zařaďuje podmět pod pojem širší anebo vymezuje (definuje) jeho obsah. Doplněk bývá ku podmětu v poměru druhu k rodu, části k celku a p. a odpovídá na otázku »*co* je podmět?« Na př.: Pes je *živočich, ssavec, zvíře domácí, boží tvor, němá tvář* a p., pluh a brány jsou *domácí nářadí*; vražda jest *smrtelný hřích*; Národní listy, Politika, Čas jsou *denní listy*; horečka a nechuť k jídlu jsou *známky nemoci* atd.; záporně: slepýš není *had* a p. Tak také v definicích v nejširším slova smyslu, zvláště když vznikají zužováním pojmu širšího; na př.: Ančka je *polévka* z mléka, zakloktaná moukou a vejcem (Němcová 2, 109). Všeobecná berně byla *daň* mimořádná, od sněmu k žádosti panovníkově po každé zvláště svolená (Palacký, Děj. I, 2, 284). Nevíte, *co* je ambrosie, viďte? Inu, *jídlo* řeckých pánbíčků to není, ale jistě lepší (Rais 9, 159). Dějepis vůbec jest nejpozdnější *plod* osvěty národův (Pal. I, 1, 7). Pokora jest dobrovolné *ponížení* mysli. Věrtel jest *čtvrt* korce. Bázeň boží jest *počátek* (první stupeň) moudrosti atp.

Proto také bývá doplněk v nominativě, přisuzuje-li se jím podmětu stav podle mínění mluvící osoby trvalý anebo takový, při němž mluvící na změnu nemyslí, na př. vztah rodinný, národnost, náboženství atd. Na př.: Antonín je *můj syn* (Tyl 1, 78). A byť něco bylo na tom, není Matěj můj *syn?* (Klicpera Div. 1, 18). Mladý Václav Malina byl jediný *syn* starého krejčího (Tyl 1, 697); a pod. je, není, byl můj *otec, bratr, vnuk, strýc* atd. Hraběnka Waldfrýdka je *vdova* (Rais 9, 214) a pod. je *mládenec, můj muž* atd. Přítel náš, Vojtěch Komárek, byl *Čech* (Tyl 1, 10).

Buď si *Slovan* nebo *Čech*, jen když nejsi Hanka (Havlíček 1, 170); a pod. byl *Pražan, zdejší rodák, cizozemec* atd. Jeť Luka dvacetiletý ruský *žid* (Majerová, Nám. rep. 13). Říkalť o něm (Žalmanovi), že je tajný *nevěrec* (Jir .2, 9), *kacíř* atd. Jeho otec byl *šlechtic, hrabě* atd. Na otázku »čím je Antonín?« neodpovídá se nikdy: A. je můj *syn*, je *Čech* atd., a proto instrumentál v takovýchto doplňcích není bez zvláštní příčiny (o níž dále) nutný ani místný.

Zakládá-li se úsudek (A jest B) na znacích (podle mínění mluvící osoby) nepodstatných a proměnných nebo nahodilých, bývá doplněk v instrumentále. Otázka zní zpravidla určitě a výhradně »*čím* je A?« V stejné platnosti s instrumentálem doplňkovým jsou v dnešním jazyce (a ještě hojněji byly v jazyce starším) akusativy s předložkou *za*, naznačující ještě zřetelněji, že podmět jen zastupuje, béře na sebe jistou funkci, úkol, poslání a p.

Proto instrumentál doplňkový vyjadřuje především stav, jehož kdo časem nabyl a jehož se může i vzdáti, zvl. povolání, řemeslo, úřad, hodnost atd. Na př.: Mám tam nahoře bratra, je v nebi taky *kovářem* (Kubín, Lid. pov. 9). Na to je dost času, když je člověk *tovaryšem* (Tyl 1, 698). Byl jsem tenkrát první rok *mládencem* (Němc. 2, 84; jiný význam má výraz »byl jsem *mládenec*«). Kdo není rád *vojákem*, těžko přivyká (t. 219). Tatínek byl v jeho bandě *trubačem* (Rais 9, 68). Tenkráte ... byl v městečku Padolí ... *rychtářem* Josef Lelek (Jir. 23, 10). Tehda byl pouhým výpomocným *suplentem* (Herrmann, Ván. kol. 81). Konopásek byl i svým vlastním *domácím pánem* (t .61). Což je mým *kurátorem?* (t. 49). Býval kdysi *důstojníkem* (Jir .1, 23) a pod. *králem, biskupem, farářem, sluhou, mnichem* atd. Podobně se říká: byl (sloužil a p.) ve dvoře *za pasáka* (= pasákem), ve mlýně *za práška* (dříve také »*za faráře, za starostu, za rotmistra* a p.).

Také dočasná funkce, kterou podmět v určitém případě na sebe béře, vyjadřuje se instrumentálem. Na př.: Já jsem na této cestě jejím *společníkem* (Tyl 1, 86; má mne za spol.). Byl jsem *svědkem* hádky mezi nimi (Podlip. 5, 45). A já jsem tak říkajíc vaší *spoluvinnici* (Tyl 1, 93). Pes byl také *hostem* (Němc. 2, 39). Jest *nepřítelem* svornosti, kdo vztekle všechno kácí (Čech 10, 194). *Kmotrem* byl František Havránek (Jir. 2, 7; za kmotra). Nevidíš, ty hloupý, že je Adélka *družičkou?* (Němc. 2, 129). Jan byl panem *kantorem* (t. 39; při hře) a p.

Ale i v těchto případech bývá leckdy nom., když mluvící na přechodnost stavu nemyslí. Odtud v lidové řeči často: můj bratr

je *sedlák, švec, voják, básník* a p. Já byl taky *tovaryš*, Stázinko! (Herrmann, Ván. kol. 127). Madlena Novotná, její muž je *voják* (Němc. 2, 110). *Ženich* byl kominík a Mikuláš byl jako pan páter (t. 39). Nominativ je i při takovýchto doplňcích ovšem pravidlem, neodpovídají-li na otázku, *čím* je A, ale *kdo* je A (seznamují-li nás s podmětem). Na př. Já jsem *kněz*. A já *učitel* (Kubín, Lid. pov. 36). Novotný ... byl *lyrický básník*, druhý ... obíral se malováním podobizen, ... třetí soudruh ... byl *divadelní herec* (Tyl 1, 473). Ona myslela Madla, že je to floutna a vy že jste *muzikant* (Němc. 2, 44). Často také bývá nom., je-li doplněk (s přívlastkem) významu kvalifikativního a je-li větší důraz na přívlastku než na jméně doplňkovém. Na př.: Teda byl jeden král ... Ale byl *král jen pomenší* (Kubín, Lid. pov. 10). Kmotr Pyskáček byl *sedlák* ve vsi Košťálově *nejbohatší* (Erb. Poh. 29). Jakému řemeslu ses vyučil? Syn odpověděl: Tatíčku, ... já jsem látařem ... Ale, tatíčku, já nejsem *látař jako jiní* (Erb., Sto 40). Toho času byli »půlpáni« *víc sedláci než řemeslníci* (Jir. 23, 12). A pod.: on byl *tuze dobrý farář, rozený voják*, on býval *výborný švec, znamenitý herec, krejčí, že mu nebylo rovno*, on je *básník nad básníky, zpola kněz, zpola vojín* a p. Že přívlastek může býti nahrazen i tónem (ty jsi mi *kantor!)*, není třeba dokládati. Někdy bývá nominativ zúmysla, chce-li mluvící naznačiti, že nejde o zaměstnání. Na př.: Jste *posel*, pane Vlasáku, nemám vám nic za zlé (Herrmann, Ván. kol. 156; jste ke mně vyslán). Jsem Váš *sluha* a p.

Podstatné jméno doplňkové bývá dále v instrumentále, vyjadřuje-li, nač a k čemu co je, zač se co béře a p. Doplňkem bývá tu nejčastěji podst. jméno významu abstraktního. Na příklad: *Lůžkem* byl mu tvrdý kámen (Mácha 2, 8; za lůžko), tělo je *nástrojem* duše (ale housle jsou nástroj), les je *mým domovem*, vtip je *mou zbraní* a p. Byla jsem *hračkou* pro pouhou vaši kratochvíli (Herrmann, Ván. kol. 162). Sklepy Myší díry byly před mnoha lety *dějištěm* události nesmírně tragické (t. 26); a pod. *útočištěm, bojištěm* atd. Ona bedlivost, kteráž jest hlavní *známkou* českého venkovana (Tyl 1, 161); a pod. *znamením, svědectvím* atd. Zpěvy z věků novějších jsou toho *důkazem* (Čel. 1, 223). Mnohé a veliké nedůstatky ... dílem však i závist jsou toho *příčinou* (Havl. 2, 7). Není vyloučeno, že to bylo *následkem* ozvěny včerejších slov (Herrmann, Ván. kol. 52); a pod. *překážkou* (= na překážku), *popudem, počátkem* atd. Bylo *zákonem* třeba nepsaným a nevyřčeným, aby v těch dnech nic neviděl, co viděti mohl (Herrmann t. 109) a pod. je *právem, příkazem, povinností, obyčejem, zvykem* (stč. je za právo = platí za právo).

Naději, cílem byla mu nová lidská společnost (Majerová, Nám. rep. 13). *Základem* však samobytí nebeský dar jazyka (Čech 10, 190) a pod. *podstatou, ideálem, vzorem* atd. Nepřítomnost jeho bývala mi nemalou *útěchou* (Zeyer 4, 132; na útěchu, k útěše) a pod. *výstrahou, ozdobou, překvapením, povzbuzením* atd.

Nominativ bývá u těchto podst. jmen, když mluvící osoba nemyslí na to, aby vyjádřila, zač se něco toliko béře, k čemu něco jest, nýbrž chce rovnou říci, že to tím jest (ztotožňuje). Na př. Paní Kateřina byla *vzor* domácí hospodyně (Tyl 1, 75). My jsme dílem také *příčina*, že se na syna rozhněval (t. 101). Toto posvátné místo a skrovná myslivna ... byly jediné *známky* lidského obytu a života (t. 161). Rozdíl mezi obojím způsobem vyjadřování, »to je *důkaz* a to je *důkazem* (= to uvádím za důkaz)«, bývá v některých případech tak subtilní, že je těžko jej slovy opsati; najisto však nominativ zní určitěji, obecněji a méně subjektivně než instrumentál.

Podstatné jméno doplňkové bývá konečně v instrumentále, je-li mezi ním a podmětem p o d o b n o s t. Doplňkem tu bývá zpravidla podst. jméno významu k o n k r e t n í h o. Na př.: Plné, kulaté tváře byly *zrcadlem* jeho dobromyslnosti (Tyl 1, 161, tím, čím je zrcadlo; srov.: *za zrcadlo* vší poctivosti a svatosti byli Žalanský, Hus 21 u Bartoše). *Sloupem* tys (nadšení) ohnivým, *oblakem* zářivým, vedoucím národy v slíbenou zem (Čech 10, 91). (»Zlatá Žíla«, list zlatokopů) byla *tepnou* všeho života (Herrmann, Ván. kol. 137). Doma zdálo se mi, že jsem *otrokem*, neživotným *strojem* ... vůle otcovské (Tyl 1, 83). *Děckem* jest — díš — obecenstvo naše (Havl. 1, 162); a pod. něco je *ovocem, kořenem, pramenem, studnicí, korunou, vrcholem, stínem, skvrnou, štítem, srdcem, hlavou* atd.; někdo je *vrahem* svého štěstí, *bohem* svého lidu, *strážným andělem, metlou, pravou rukou* atp.

Jindy však bývají takovéto obrazné doplňky v n o m i n a t i v ě. Na př.: Srdce její je čistý *křišťál* (Tyl 1, 159). Když tak se na tě dívám, tys *holubička krotká* (Hál. Več. 19; tys jenom ještě *poupátko* t.). *Bujný oř* jest mluva naše (Čel. 2, 59). Lakomství je *hluboké moře* (Čel. Mudr. 51). Štěstí, co je štěstí? *Muška* jenom zlatá (Heyduk, Děd. odk.); a pod. slza je *perla*, srdce je *kámen*, přítel je *zlato*, vlasy jsou *sníh* atd. Rozdíl mezi obojím způsobem vyjadřování je ten, že se doplněk v instrumentále zakládá spíše na analogičnosti poměru (Praha je srdcem Čech = tím, čím je srdce tělu) a má tedy význam m e t o n y m i c k ý, doplněk v nominativě na podobnosti obou představ (její srdce je křišťál = takové, tak čisté jako křišťál) a má tedy význam m e t a f o r i c k ý; proto způsob druhý je básničtější než prvNí. V prvém případě

jde tedy o vyjádření funkce (analogické), a proto je doplněk v instr., v druhém případě zpravidla o kvalifikování, a proto je doplněk v nom. »Já vím (praví Hortensie), stařenko, zač ti mám děkovat; tys byla mým *andělem*« (Němc. 2, 290; tím, čím je anděl lidem, přímluvčím). — »Plakal bych, když ji (Hortensii) vidím, ona je *anděl*« (t. 268; tak něžná a dobrá). Ovšem i zde jsou možné výkyvy, zvláště když se vědomí přenesenosti významu ztrácí a metonymický název zobecňuje. Proto říkáme: »ta kniha je *ovocem* dlouholeté práce«, ale: »ta kniha je *plod* dlouholeté práce«, protože v slově *plod* už necítíme významu metonymického, nýbrž jen význam »výsledek«; tím se ovšem takovéto výrazy přesunují do kategorií uvedených výše (bázeň boží je počátek moudrosti a p.).

Obecné důvody, které způsobují a podporují šíření instrumentálu v platnosti doplňkové, mohou však ležeti nejen ve významu doplňku samého, nýbrž také, jak již dříve naznačeno, v e v ý z n a m u s l o v e s a *býti*. Z této kapitoly jest tedy vyloučiti ovšem případy, kde instrumentál je v doplňku už z důvodů dříve vyložených (na př. on je ševcem), a jest si tu všímati jen takových, kde podle dřívějších výkladů bývá anebo může býti doplňkové podstatné jméno v nominativě (on je můj syn).

Hledíme-li tedy k významové platnosti slovesa přísudkového, nalézáme, že doplňkový nominativ přechází v i n s t r u m e n t á l, nevyslovuje-li se jím soud obecně platný, nýbrž nějakým z ř e t e l e m o m e z e n ý; podmět tedy není skutečně a obecně tím, co vyjadřuje doplněk, nýbrž se tím jen jeví s jistého hlediště, pokládá se za to atd. (platnost funkční). Na př.: On je můj *bratr*; ale: on je mi *bratrem*, t. j. jen v mých očích, podle svého chování ke mně; já jej za bratra pokládám. Pod.: Němec nikdy Č e c h u *bratrem* (Rais 9, 55). V e v l a s t n í z e m i své jest Čech *cizincem* (Žalanský, Hus 52 u Bart.). Svatoňovická pouť byla o b y v a t e l ů m malého údolíčka byť i ne *vzácnou událostí*, ... ale vždy tak *znamenitou*, že ... (Němc. 2, 171). A to vše jest hlavně p ř e d v á n o c i *zbožím sezonním* (Herrmann, Ván. kol. 91). V s v é m d o m ě je každý *pánem* (Čel. Mudr. 374); pod. on je s v ý m *pánem* (ale sedláci jsou *páni*), slepýš je n a š e m u l i d u *hadem* (ale zmije je had), l je v s l o v ě v l k *samohláskou* (ale l je souhláska) atd. Tak i záporně: Člověk není *čáp*, aby svět čistil (Čel. Mudr. 273, z pol.); ale: Zajíc dlouhé uši má a není *oslem* (t. 268, t. j. jen pro ty pouhé uši). Někdy bývá rozdíl jen formální: Praha je hlavní *město* v Čechách; ale: Praha je v Č e c h á c h hlavním *městem*. Nejčastější bývá tato přeměna nominativu v instrumentál, způsobená omezením platnosti, u doplňků

třídicích (pes je zvíře), zřídka u ostatních. To platí i o příčinách dalších ze slovesa vycházejících.

Vliv na změnu doplňkového nominativu v instrumentál může míti dále i čas slovesa *býti*, a to zvláště v takových případech, kdy sloveso býti není pouhým slovesem sponovým, nýbrž zahrnuje v sobě také představu změny. Nejpatrněji se hlásívá tato představa v tvarech a výrazech významu budoucího, nejméně v čase přítomném.

Při présentu slovesa býti (jsem) bývá doplňkem instrumentál, má-li význam perfektní (stal jsem se a jsem). Na př.: Na postavě její (Viktorčině) shledal jsem, ze je *matkou* (Němc. 2, 84). To víte, že má Tomše, že je *nevěstou* (t. 139). Zvláště je-li udáno časové východiště: Mary jest od rána mojí *ženou* (Herrmann, Ván. kol. 148; jindy: Mary je má žena). Já jsem už (rok) *dědečkem* a p. Čas dávno ještě není *starcem* (Hálek 9, 213; nezestárl). Jakmile by dobře šla (nár. píseň) i pod jméno kteréhokoliv jiného národu, již není *písní* českou (Čelakovský 1, 232; přestane jí býti). Představa změny vzniká také při řadě přísudků časově oddělených: Ráno je (Vševěd) pacholátkem, v poledne *mužem* a večer starým *dědem* (Erb. Pohádky 43). Kůň jest jednou *hřibětem*, člověk dvakrát *dítětem* (Čel. Mudr. 308; jednou, pak už ne). Omezení platnosti doplňku na určitý úsek časový bylo asi také příčinou, proč se instrumentál doplňkový již v starší době ustaloval při přechodníku *jsa*. Na př. (Kateřina) počě . .svému choti slúžiti . . jsúc *křesťankú* ustavičnú (Leg. Kat. 1114; ale: ež sem křesťan). Však zemrú-li *pannami* jsúc (Štít. uč. 37a). Tak je i v nč.: Čemu člověk navykl, jsa *hochem*, tomu stěží odvyká, jsa *starcem*. Čechy jsouce *zemí* bohatou byly odedávna cílem německé výbojnosti. Lev z Rožmitála, jsa *švagrem* Jiřího z Poděbrad, vydal se na cesty po Evropě, aby se nemusil stavět ani proti papeži, ani proti králi atč. Čelakovského verše »Ty skvělejší *syn* jsa říše« (2, 38), »*host* i já v té nejsa říši« (t. 49) znějí nám už i z tohoto důvodu dnes archaisticky.

Z týchž příčin a ještě častěji bývá instrumentál u času minulého. Na př.: Vyšší hospodářská škola v Táboře byla od r. 1866 *ústavem* zemským (Čech 23, 109; stala se jí). Jedno to tele bylo už *kravou* (Kubín, Lid. pov. 331). Zahradník nejlépe na tom štěpuje, co ještě *stromem* nebylo (Kom. Did. 83 u Hrušky); a pod. od té chvíle byl (= stal se) spořádaným *člověkem*, *Čechem*, *mrzoutem*, *vdovcem* atd. (Ježiděděk) ho zas honí, hned byl *ptákem*, Ferda zas *zajícem* ten *psem* atd. (Kubín, Lid. pov. 71). Tak také při infinitivu slovesa býti s perf. sloves modálních. Na př.: Kristus

ráčil býti (= státi se) *člověkem*; Karlín přestal býti *předměstím* a p. U minulého času »byl« bývá příčina k instrumentálu někdy také v tom, že se mluvícímu přidružuje při řeči představa rozdílu mezi tím, co bylo a c o n e n í. Na př.: že by nikdo neřekl, že ten maličký scvrklý kontrolor byl jejím *mužem* (Rais 9, 365; býval kdysi; — »byl její *muž*« by bylo prosté perfektum k prés. »je její muž). Proto je sklon k instrumentálu zvláště při perfektu *»býval«*: Zejména svatba bývala radostnou *události* (Bartoš). Dříve býval čirým *optimistou* (Čech 1, 13). Čechy bývaly *knížetstvím* atd. Ale ovšem: Vy jste měl bývati (= prý býval) obzvláštní *liška* (Klicpera, Žiž. meč 18); já jsem býval *chlapík* a p.

Nejsilněji proniká vědomí změny a neskutečnosti ovšem při čase b u d o u c í m, ani ne tak při futuru *budu*, které bývá často pouhým slovesem sponovým (zvláště při doplňcích kvalifikativních), jako při výrazech souznačných (buď, ať jsem, abych byl a p.). Na př.: Sakulajdo, to bude *zpěvák* (Rais 9, 65). Budeš-li takový *nezbeda* (Němc. 2, 182) a p. Ale: Že bude za tři neděle jeho *ženou* (t. 72). Byť sotva pod nebe létala, *sokolem* nebude (Čel. Mudr. 214). Já zůstanu synem poslušným — ale buďte jen také laskavým *otcem* (Tyl 1, 90). Buď za mládí *starcem*, abys byl ve starosti *mládencem* (Čel. Mudr. 306). Hochu, jen se uč, ať nejsi takovým *pánem* jako já (Rais 9, 150). Ach, kýž jsem *slavíčkem* (Erb. Pís. 2, 128). Heleď, Katynka by byla *paní Vejlupkovou* (Herrmann, Ván. kol. 97). Kdybych já byl malým *ptákem* (Sušil, Pís. 253). Má každý člověk naučiti a vycvičiti se, aby byl rozumným *tvorem, pánem* tvorů, *obrazem* božím (Kom. Did. 13 u Bart.). Význam budoucí ve smyslu »stanu se« mívá zvláště často i n f i n i t i v s některým slovesem modálním (chci, mám, musím a p.). Na př.: Bloudi — každý chce být *boháčem* (Rais, 9, 27). Pomněte, že také můžete bývati *otcem* (Klicpera, Uhl. 62). Co má býti *kopřivou*, záhy pálí (Čel. Mudr. 306). Sem náleží také většinou případy, kde by při náležité shodě měla býti vazba dvou datívů, která však je už i v stč. bez dokladů. Na př.: Kdo chce v domu škody zbýti, nedej j i s k ř e *uhlem* býti (Čel. Mudr. 250). Tu je jako u jmen přídavných instrumentál doplňkový pravidlem; na př. radím ti býti *pokrytcem*, přál bych ti býti jeho *synem*, nelze mi nebýti *Čechem* atd. Odtud se ustaluje instrumentál při infinitivě vůbec, ať je jeho význam jakýkoliv. Na př.: Tohle, bejt *slečinkou*, to bych si nedala líbit (R. Svobod., Zam. vl. 272). Největší chloubou jeho zní býti statným, zdárným *synem* českého národu (Tyl 1, 17) atč.

Stejné zásady jako pro podst. jména platí i pro substantivní z á j m e n a v doplňku. Na př. Stůj červe! *kdo* jsi? (Erb. Kyt. 78).

Tak vždycky; instrumentálem *kým* bychom se mohli nanejvýš ptáti, kdybychom chtěli zvěděti, za kterou osobu se někdo vydává, kým se dělá. Jinak bývá i při osobních podmětech v doplňku zájmeno *co* v nom. neb instr. podle toho, nač se tážeme. *Co* je to? *Co* je štěstí? *Čím* je ten člověk? *Čím* je nám Praha? To není *nic*. *Nic* nejsem víc nežli ta růže. To (ten člověk) mi není *ničím*. Ten člověk není *ničím* (ničím se nestal) n. není *nic* (nebude *ničím*). *Něčím* musí přece v novele bejt. Ať je, *čím* chce; já ho udělám myslivcem (Rubeš, Pan am. 45). Je-li při zájmeně *co, nic* přívlastek, bývá zpravidla zájmeno v nom., příd. jméno v gen. Na př.: Každý takový spor nebyl by *nic jiného* než spor o přednost modrých a černých očí (Čelakovský, 1, 228; lépe než »ničím jiným«); on není *nic lepšího* než ty. Je-li nutný instr. (na př. při významu »stanu se«), je ovšem mezi oběma výrazy shoda: já nebudu *ničím jiným* než hercem. Tak i při jiných zájmenech: To je *vše*. Rodina mu byla *vším*. *Vším* byl jsem rád atp. To jste *vy*? Já nejsem *ty*. Kdybych byl *vámi*, já být *vámi* atp. Jen u zájmena on, i když zastupuje doplněk v nom., bývá z důvodů formálních instrumentál. Na př.: Můj otec je dobrák; on *jím* byl odjakživa.

O tom, má-li býti doplňkem nominativ či instrumentál, rozhodují konečně také někdy rozličné d ů v o d y f o r m á l n í.

Tak bývá zpravidla n o m i n a t i v doplňkem v ustáleném typu neslovesných vět »*mladost — radost*«, oblíbeném zvl. v příslovích, kde se jím vyjadřují brachylogicky nejrozmanitější vztahy mezi podmětem a doplňkem. Na př.: Mladost — *radost*. Mladí ležáci — *staří žebráci*. Bůh *můj svědek*. Pes psu *brat*. Oko do duše *okno*. A tak i jinde: Otec *voják*, syn *voják*, děd *voják*, celá rodina byla samí vojáci.

Jiný ustálený typ větný s nominativem v doplňku jest »*voják je voják*«. Na př.: To víš, voják je *voják* (Němc. 2, 73). Ale sen je *sen*, a babička říká, že pověrám nesmíme přikládati víry (4, 164).

I n s t r u m e n t á l z formálních důvodů bývá tam, kde by se střetly vedle sebe nominativ podmětný s nominativem doplňkovým, zvláště když oba tvary jsou totéž slovo. Na př.: Každého člověka necháš na pokoji, co svět *světem* bude (Kulda, Poh.); co je Praha *Prahou* a pod. Nebyl bys pánem, kdyby nebyl chlap *chlapem* (Čel. Mudr. 327). Proto Polák *Polákem*, aby bil, a chlap *chlapem*, aby trpěl (t. 464). Týmž způsobem se může projeviti snaha po zřetelnosti v některých případech i při setkání podmětu s doplňkem ze slov různých. Na př.: Slečna je *dcera* z vedlejšího statku. Ale: Dokoupil se mne ptal, není-li slečna *dcerou* (m. slečna dcera) z vedlejšího statku.

Z téže příčiny bývá někdy instrumentál místo nominativu, vymění-li si podmět s doplňkem svá místa. Osoba mluvící, začínajíc z různých příčin větu doplňkem, sáhne často raději k instrumentálu, aby bylo již od počátku ze samého tvaru zjevno, že jde o doplněk, nikoli o podmět. Na př.: Hleďte, chudák . . .! Nu, *chudákem* tu vlastně byl pan Vomastek (Herrmann, Ván. kol. 10). *Nadšeným ctitelem* poesie Homérovy byl prof. Meiszner (Vlček, Děj. II, 2, 2). *Miláčkem* jeho byl Jan, rozpustilý Jan, jemuž všichni láli, že je luciper (Němc. 2, 30), a pod.: Nejedlý byl rodák žebrácký; žebráckým *rodákem* byl také Hněvkovský. Václav byl starší bratr Boleslava Ryšavého; mladším *bratrem* jeho byl Jaromír atd. A tak i jinde, kde by mohla vzniknouti nejasnost, má-li býti nominativ pokládán za podmět či za doplněk. Na př.: Člověk prý je — člověk! Člověk ale má býti ještě něco více než *pouhým člověkem* (Tyl 1, 12).

Vliv na volbu mezi nominativem a instrumentálem může míti konečně v jistých případech jako u jména přídavného zajisté i harmonie tvarová. Nemám sice pro to dokladu dost výrazného, ale nepochybuji, že by spisovatel, který by napsal odděleně »ta dívka je *anděl*« a »ta dívka je *perlou (korunou* atd.) všech žen«, stěží napsal v jedné větě »ta dívka je *anděl* a *perlou* všech žen«, nýbrž že by spíše uvedl oba atributy ve shodu (podle přednějšího a pevnějšího) a řekl: »ta dívka je *anděl* a *perla* všech žen«. A tak by se asi dělo i v případech jiných, které by nebylo za těžko konstruovati, kdyby toho bylo třeba.

Z výkladů předešlých vychází tedy najevo, že důvody, z kterých se jazyk rozhoduje tu pro doplňkový nominativ, tu pro instrumentál, jsou rozmanité a že hranice mezi sférami obou pádů jsou dosti plynulé. Hranice ty rozrušuje ještě více a skoro smazává v nové době mechanická analogie, která zavádí instrumentál často i tam, kde není pro něj důvodů plynoucích z vývoje jazyka a jeho tendencí. Následek toho jest ten, že v dnešním jazyce, zvláště knižním, instrumentál doplňkový vytlačuje čím dále tím více nominativ a slibuje státi se pádem doplňkovým par excellence. Toto pozorování a snad příklad polštiny vedly Vondráka (Vergl. Gram. II, 357) k závěru, že by bylo marné tomuto šíření instrumentálu teoreticky brániti. Ale mínění to nepokládám za správné. Z výkladů tohoto článku je, doufám, viděti, že i když není možno vésti přesné a ostré hranice mezi oběma pády s jednotného hlediště, přece je možno ve valné většině případů stanoviti, z jakých důvodů bývá v doplňku někde nominativ a jinde instrumentál. Důvody ty jsou ještě živé, neboť rozdíl ten cítíme. Nebrániti teoreticky vítěznému pochodu instrumentálu bylo by

tedy tolik jako nebrániti mechanické pohodlnosti, aby neolupovala jazyk o výrazové prostředky, které právě má v možnosti voliti mezi nominativem a instrumentálem. Proto pokládám právě naopak za povinnost jazykové teorie, aby tyto rozdíly objasňovala a v praxi jazykové hájila, protože je v nich kus bohatství jazyka. Pro praxi z toho vyplývá zásada, neužívati v doplňku slovesa býti instrumentálu, kde není k němu důvodu; vyložiti tyto důvody bylo předmětem a účelem tohoto článku.

DROBNOSTI.

ČARODĚJ.

Český lidový tvar na označení čarodějné osoby je čarodějník, také černokněžník (črné kniehy, s 2. p. črných kněh, bylo staré pojmenování kouzelné knihy). Tak již v st. češtině. Je to slovo odvozené od příd. jm. čarodějný, což zase pochází od pomn. podst. jm. čaroděje = kouzla (Kubín, Lid. pov., Rozpr. 3. tř. Č. ak. 51, 188; 273). Naše spisovné slovo *čaroděj* (s významem »kouzelník«) pochází asi z polštiny (czarodziej), z níž naši buditelé na poč. 19. st. rádi přejímali slova; v češtině staré — nepočítáme-li do ní, jak se rozumí samo sebou, dokladů v podvrženém Královédvorském rukopise a v padělané glosse v Mater verborum — ho není, a pokud víme, ani v dnešní lidové mluvě. Jediný starší doklad má Jungmann z Komenského Brány jazykův; snad měl Komenský toto slovo ze svého kraje, snad z polštiny (z našeho východu pochází asi i ojedinělé slovo stč. čarodějec v bibli Olomoucké). Slovo čaroděj (a čarodějka) nabylo v našem písemnictví domovského práva a není proč se mu vyhýbati (tvar čaroděj i čaroděja m. r., čaroděic' je i v památkách círk. slov.), ale měli bychom o jeho rozšíření u nás něco věděti. Prosíme o zprávy, kde lid říká »čaroděj« s významem »čarodějník«, kde s významem »kouzlo«.

PŮVODITI, DLUŽITI, VLASTNITI.

»Zpráva tato původí nejspíše ... z pera známého bolševického korespondenta ...« (Nár. l. 22. ř. 1922). Z čího pera »původí« toto obohacení českého jazyka? Něm. »schulden« dnes otrocky překládáme slovesem *dlužiti* (A. mi dluží 100 K); až posud jsme se dlužili (= uváděli jsme se v dluhy), dlužili jsme si peníze, ale raději zahazujeme stará rčení česká, jen abychom se o vlas neuchylovali od němčiny. »*Vlastnim* dům ve Lhotě«; tak se dnes

také píše, ač staré slovo »přivlastniti si« samo ukazuje, co by mělo znamenati nesložené »vlastniti (si)«, a ač poctivému Čechovi odjakživa stačívalo, že »měl« dům. Patrně nás mrzí, že nemáme nic, co by odpovídalo něm. besitzen vedle haben, a mrzačíme význam českého slova, abychom pokulhávali za Němci. A *původiti?* Mohlo by se sice říci po česku »pocházeti«; ale to by bylo po česku, to by málo připomínalo něm. entspringen. Kdy pak nám zazpívá někdo nové »Písně otroka«?

POSUDKY A ZPRÁVY.

Čitanie študujúcej mládeže slovenskej. I.—III. Vydáva Matica Slovenská. V Turčianskom Sv. Martine. 1922. I. str. 48 za Kč 6, II. str. 110 za Kč 10.50, III. str. 204 za Kč 16.50.

Upozorňujeme na tuto novou sbírku, protože se nám zdá nutné, aby i česká studující mládež, naše budoucí inteligence, poznávala slovenské písemnictví a s ním slovenskou duši, slovenský život. Zejména by si jí měly všimnouti žákovské knihovny našich středních škol; na každé se jistě najde aspoň hrstka hochů, kteří mají smysl i pro jiné věci, než jsou kopaná a detektivky, a kteří by rádi sáhli po knížce slovenské, kdyby se jim dala příležitost. Obtíže, které český čtenář na slovenské knížce musí překonávati, čipernější kvintán zmůže po několika listech, a v této sbírce najde v každém svazečku i slovensko-český slovníček, který mu pomůže přes nejnesnadnější úskalí. Výběr těchto ukázek slovenského písemnictví bude pečlivý, smíme-li souditi z prvních čísel. Č. I. je *Kalinčákova* historická povídka »Svätý Duch«, předvádějící několik výjevů z Rákóczyových bojů proti moci habsburské s episodou lásky dvou mladých srdcí, č. II. *Hviezdoslavova* veršovaná povídka »Hájnikova žena«; č. III. je roztomilé vypravování ze studentského života, v němž neschází ani kus studentské lásky se všemi slastmi a strastmi mladických srdcí, která se skončí ovšem, jako se obyčejně stává, otcovskou nechápavostí a tím, že se obletovaný ideál odhodlává vstoupiti v stav manželský dříve, než mladý ctitel může vybudovati pevný přístav svému štěstí: *Kukučinova* »Mladé letá«. Při č. I. II. jsou Včkovy poznámky o spisovatelích a jejich dílech, která se mladým čtenářům podávají, k č. III. přidal Jul. Botto krátkou historii slovenského evangelického gymnasia velkorevúckého, o jehož žácích Kukučin vypravuje, od jeho založení r. 1862 do jeho zrušení královským nařízením ze dne 20. srp. 1874 (velkorevúcké gym-

nasium, založené a vydržované slovenským vlastenectvím, nebylo tenkrát jediné, od kterého bylo možno »v záujme vlasti blahonosnejších výsledkov očakávať a ufať«, mělo druhy v gymnasiích v Klášteře pod Zňovem a v Turč. Sv. Martině a r. 1875 přišlo zrušení Matice Slovenské), poznámky literární Fr. Heřmanský.

Slovníčky by snad mohly býti o málo hojnější; český čtenář narazí na leckteré slůvko, které vzadu marně hledá. Sem bychom počítali i slova v obou našich jazycích stejně znějící při nestejném významu, jaká lehce svádívají k nedorozuměním. Tak na př. hebký (= hbitý, obratný), I, 39, ohlásiť sa (= ozvati se) 4, otočiť (= obtočiti, obklíčiti) 32, udierať (udeřovati, bíti) 38, vytruštiť (vymknouti, vykroutiti) 15, bunieť II, 91 (v. pod zunieť), hriadka (záhonek) 9, klinec (karafiát, jako mor. hřebíček, něm. Näglein, Nelke po vůni připomínající hřebíčkové koření) 9, neznesník (nesnesitelný člověk, protiva) 60, štítiť sa (= obávati se?) 60, štica (kštice) 73 a j. Zvláště text méně snadný, jako je Hviezdoslavova báseň, měl by míti slovníček hojnější, který by mohl býti jakousi náhradou komentáře, po jakém se časem stýská i čtenáři ostřílenějšímu. Slovo *paruť* se vykládá II, 102 českým peruť (našemu slovu odpovídá *peruť* i u Hviezdoslava 14). To je význam, který se nehodí na místech, o něž jde (5, 6, 10); zde je paruť patrně »větev«, jako parúťka rozmarínu (Hurban Sobr. diela 8, 11; 23) »větvička rozmarýnu«. Ale víme dobře, jak doklady u Kotta (2, 501; 7, 197; Přísp. 1, 270; 3, 246) volají po výkladu, co vlastně paruť je. II, 8 čteme, jak se tesařům nechce do podrobností při přestavování hájnikovy chatrče; »to vraj gazdu vec, nech pláce, lepí, ondie, šal'ó« (to prý gazdova věc, ať látá, lepí, tentočkuje, blázen); ondie předpokládá infin. *ondieť* (NŘ. 4, 174), ne ondiať, jak čteme II, 101. III, 137 *páper* je naše prachové peří, *párané piera* drané peří; *čo sa ti robí* a p. 52, 110 (čo sa s nami robilo 151) = co se s tebou děje, *nevesta* 33 (také II, 29 a j.) je mladá žena, ne naše nevěsta, *vývodiť komu* 6, 68 naše vévoditi, *zavisnutý plat* náš váznoucí, nezaplacený plat a j.

Není tomu dávno, co prof. Menšík v Č. mod. fil. (8, 105n) ukázal, jak se v nových vyd. mění jazyk Kukučinových vypravování (ba i jeho přijaté jméno, dříve Kukučin, nyní Kukučín). Totéž viděti na tomto vydání, srovnáme-li je s původním zněním v 9. ročn. Slovenských Pohl'adů. Uznáváme rádi, že se vydání určené žákům musí do jisté míry snažiti, aby ve věcech pravopisných, někde snad i tvaroslovných dbalo dnešních zvyklostí spisovné slovenštiny již proto, aby žáky v nich upevňovalo. Chápeme proto, mění-li se Kukučinovo *jak, jaký* atd., *professor, klassa* a p., slovesná koncovka *-eť*, výrazy jako *do prosta, do tuha, na dol* v *ak, aký,*

profesor, klasa, -ieť, doprosta, dotuha, nadol, vôjsť ve *vojsť, z nej* v *s nej*, snad i *veliký* ve *veľký* (34 zůstalo *veliká)* a p. Ale nechápeme, proč kdekteré *snáď* změněno v *azda, dáky, dakde, dačo* atd. v *nejaký, niekde, niečo, aj* (29, 31) v *i, žiaden* (32, 33) v *ani jeden*; zvláště, není-li v tom všude jednotnosti (zůstalo na př. *dačo* 43, 101, snad aby se vystihl neumělý sloh dopisový, pod. *dáky, dakde* 101). *Predsa* místy měněno v *jednako*, jinde zůstává. Ve vypravování o taneční zábavě po divadle čteme v Pohľ. »oktaván mal dlhé nohy a istú zručnosť raziť si cestu, bez toho, aby bol dakoho sotil (= strčil, vrazil do někoho), alebo sa s dakým srazil«, v Čít. »... cestu, a nikoho nesotil, s nikým sa nesrazil« 26; smysl obojího znění ani není týž, a stejné rčení, jaké zde změněno, zůstalo beze změny 115 (veď ty už panuješ nado mnou, bez toho, aby si len tušila). Kukučin je střídmý v užívání 2. p. při záporném slovese, jako dnešní slovenština i dnešní čeština; vydání v Čít. mu opravilo místy (ale zase ne důsledně) původní akusativy v genitivy, někde tak, že se to příčí nepředpojatému citu českému a bezpochyby i slovenskému (my *toho* nejedáváme 28, na ceste sem *toho* nebadal 73, *toho* nevravím 95, nevyhotovil *jej*, t. úlohy 29, tanečník *jej*, t. tanečnice, ani necítil 33, m. Kukučinova *to, ju*; pred ňou *to* nebudem tajiť 89 zůstal tvar Kukučinův). Na str. 33 čteme: »(Etela) stúpila svojmu tanečníkovi na palce. *Miško* videl, že tu treba tuhá vláda ...«; Kukučin napsal *ten*, a zájmeno zde přece není žádnou chybou? Na str. 119 v Čít.: »Ja, náš otec — takého muža *sa* nenajde«; u Kukučina *sa* schází. Věta »takého muža nenajde« je věta s nevyjádřeným neurčitým podmětem (»člověk, nikdo«), přidané *sa* z ní udělalo větu, která by v češtině svým genitivem byla nesprávná, a nesprávná je snad i v slovenštině. Na str. 33 čteme »nijaký bál jej nebol *taký* zdľhavý, ako tento«, v Pohľ. »žiaden bál jej nebol *tak* zdľhavý, jako tento«. Také v češtině (i v jiných jazycích slovanských, jak v pozůstalých poznámkách k slovanské skladbě vykládal Potebnja) lze říci o plese, že byl »takový zdlouhavý« i »tak zdlouhavý«, s jemným rozdílem, který spíše vycítíme, než dovedeme popsati; zde by Čech asi řekl, jak napsal Kukučin, »tak zdlouhavý«, protože se zde tento ples srovnává s jinými plesy a příslovce »tak« ukazuje ku příslovci »jako«. Stejnou změnu jsme našli ještě dvakrát. »Ferko roztvoril oči, keď pri *takých* dlhých, krásnych vlasoch (jako měla Elena) ukázalo sa toľko ostrovtipu a rozumu« 105, »konečně to nebolo *také* osudné — ona vlastne vošla, aby Miškovo inštruktorské srdce nejako obmäkčila« 141. Na obou těchto místech v Pohľadech čteme *tak*, a na obou i Čech by spíše položil příslovce, protože se prostě ukazuje na vlastnost vyjádře-

nou přídavným jménem, bez jakéhokoli citového vzrušení, jaké by vyznívalo ze slov »při takových dlouhých vlasech, to nebylo takové osudné«; je rozdíl, ukazujeme-li příslovcem *tak* jen na vlastnost samu (tak dlouhé vlasy), či ukazujeme-li přídavným jménem na celou představu předmětu i s jeho vlastností (takové dlouhé vlasy). Ale nemáme v úmyslu srovnávati oba texty dopodrobna.

Nemůžeme však zamlčeti, že tak podstatné změny podle našeho soudu přesahují možnou míru úpravy textu pro studující mládež. U nás se stal pokus upraviti podobným způsobem »Babičku«; ten pokus se dnes snad jednomyslně pokládá za nesprávný a našim žákům se dává »Babička«, jak ji napsala Němcová, ač Němcová leccos napsala, co bychom jí dnes vyčtli a co by každý profesor žákům musil počítati i za chybu. Spisovatel »Mladých let« ještě žije. Nevíme, pocházejí-li změny, jaké se objevují v jeho spisech, od něho samého, ani, projevil-li plný a upřímný souhlas, aby se jeho spisy tak upravovaly; není-li tomu tak, věříme, že jeho původní text bude jednou obnoven. A pocházejí-li tyto změny od Kukučina samého, bude podle našeho soudu nutno, v kritickém vydání položiti obojí text vedle sebe. I když pro nic jiného, již proto, aby se jednou vědělo, jak se měnily názory o »správné« spisovné slovenštině. Z.

HOVORNA.

»BELGAN«. Není asi druhého jazyka na světě, který by měl tolik »opravců« jako naše ubohá čeština. U nás každý, kdo pero v ruce udrží, »opravuje« jazykové chyby, a může-li, hned své »opravy« uvádí slovem, písmem i tiskem v život. Především ovšem v novinách. Říkali jsme lidem, kteří pocházejí z Belgie, až posud B e l g i č a n é, dnes jim začínají novináři říkati »Belgané«. Jako bychom slyšeli moudrého příslušníka našeho národa »filologů«, že tvar Belgičan je odvozen od lat. příd. jm. belgicus, a tedy nesprávný. Zítra objeví jiný »filolog«, že jména na -a n změkčují kmenovou souhlásku, a podle slov jako Pražan bude psáti »Belžan«. Pozejtří si vzpomene třetí, že říkáme také A n g l i č a n, a začne psáti Anglan; a třeba hned také angelský, belžský. A má-li příležitost učiti »jako moc maje«, bude častovati pětkami chudáky, kteří se opováží psáti, jak se psalo do včerejška. Mluví se tolik o ochraně přírody, a snad budeme míti nebo již máme na to zákon; opravdu by měl již přijíti někdo s návrhem zákona na ochranu jazyka.

FIRMA (J. M.). Stojí-li vedle sebe podstatné jméno obecné toho způsobu, jako »j m é n o, n á z e v, p ř í j m í, t i t u l, h e s l o, n á p i s« a pod.,

a podst. jméno vlastní, které udává obsah některého z těchto apelativ, znění toho jména, názvu, titulu atd., skloňuje se toliko jméno obecné a jméno vlastní zůstává beze změny. Na př.: E. Frída psal pod jménem Jaroslav Vrchlický (pod jménem Jar. Vrchlického je poměr jiný, přivlastňovací, a řeklo by se tak, kdyby si na př. někdo jiný jméno to přivlastňoval); kniha vyšla po druhé s názvem Poupě; dostalo se mu příjmí (přezdívky, příslotku a p.) Flaška; knížata byla oslovována titulem Vaše Jasnost (nebo 5. pád Vaše Jasnosti); vojáci šli do boje s heslem Praha; štít s nápisem Martin Škabrout a syn. Tak bývá také, uvádí-li se titul nebo název knihy, časopisu, spolku a p.; na př. v románě Psohlavci (t. j. v románě s názvem Psohlavci), v časopise Zvon, v Besedě Barák a pod. Dovolovati tento způsob vyjadřování jen tehdy, je-li vlastní jméno v uvozovkách (časopis »Zvon«), jak žádá matiční Brus, nemá smyslu, protože v řeči mluvené není uvozovek, a tento způsob je v řeči zcela obvyklý (obvyklejší než druhý způsob v Brusu navrhovaný, v časopise Zvonu, v Besedě Baráku a p.). Jde-li nikoli o název (titul), nýbrž o skutečné jméno, na př. město Praha, hora Řip, řeka Vltava, král Václav a pod., skloňují se ovšem oba členy složeného výrazu; v městě Praze, na hoře Řípu, po řece Vltavě, s králem Václavem. Běží-li o vlastníka, je jméno vlastníkovo ovšem v 2. pádě anebo má tvar příd. jména přivlastňovacího, na př. v knihkupectví I. L. Kobra, v nakladatelství Ottově, ve filharmonii Šakově, v kvartetu Ševčíka-Lhotského a pod. Podle toho by při jméně firma mohla býti možnost dvojí: znamená-li »firma« tolik co nápis (na štítě) nebo název (v obchodním rejstříku), mělo by býti jméno vlastní v 1. pádě, na př. hledejte dům s firmou Tuika a Roztočil, ve firmě Monopol (tu ovšem vždycky); znamená-li však »firma« tolik co závod, mělo by býti jméno osobní téhož tvaru jako u slov knihkupectví, nakladatelství, cirkus atd., tedy na př. uzavříti smlouvu s firmou Topičovou, F. Topiče atp. Ale i v tomto případě, jak se zdá, bývá v praxi častější způsob první (zvláště je-li jméno firmy výraz složený, na př. s firmou F. Topič), už také z té příčiny, že jméno osoby n. osob na firmě uvedené nebývá vždycky jménem vlastníka závodu.

LAJDÁK, LEDAJÁK (6, 88). Nevím sice, zdali ve spisovné řeči užívá slova »ledaják« toliko V. K. Jeřábek, slovo toto však žije v živé mluvě, aspoň v okolí Brna (na př. v Střelici), nejčastěji s příd. jm. ledajaký. Jak často slyšeti v dialektě: »Te ledajáko ledajaké« (ty ledajáku ledajaký)!. J. M.

MASLOUCH. Na str. 206 jsme se zmínili o slově macloušek, jímž jmenují v Lysé n. L. nějaký druh klouzků (přes některé odchylky 3—4 plodnic jež jsme našli na podzim r. 1919 v borku u Lysé, byl to asi klouzek ovčí, Boletus granulatus). Vykládali jsme toto slovo z pův. masloušek a v tom jsme viděli zdrobnělinu tvaru maslouch; ale tento tvar sám nám nebyl odnikud znám. O prázdninách 1922 nám byl dámou z Březiny u Pacova nepochybný klouzek ovčí označen jako »maslouch«; říkají mu tam také

»klouzek« nebo »smetánka«. Krátké a (vedle základního slova m á s l o), jež vzniklo z á v odvozenině, zatemnilo souvislost slova maslouch, masloušek s rodinou slova máslo tak, že mohlo vzniknouti odchylné znění maclouch, macloušek.

NEVČAS (J. Č.). Říká se správně »přišel n e v č a s«; »v nevčas« má předložku docela zbytečně opakovanou, »v nečas« by znamenalo něco jiného, ne »v nenáležitý čas«, nýbrž »za nečasu, za nepříznivého počasí«. Nevčas je záporný tvar příslovce včas (t. j. pův. v čas, t. ve vhodnou, náležitou dobu), jako nevhod (přišel mi nevhod, t. není mi příjemné, že přišel) proti vhod; dokud žilo přísl. vděk (vl. v dík, k libosti, na př. vděk někomu býti, učiniti, přijmouti), bylo také přísl. nevděk (jako m. včas říkáme i zavčas, tak m. starého vděk přijmouti posud žije zavděk př.; podst. jm. vděk, nevděk vzniklo vl. nedorozuměním z pův. příslovce vděk, v děk). K příslovcím včas, vhod, vděk jsou příd. jm. včasný, vhodný, vděčný; k nim vznikají pak nová příslovce včasně, vhodně, vděčně, která nám z veliké míry nahrazují ony tvary původní.

NEVÍDÁNO (K. Č.). Zvolání znamenající vlastně »to nebylo nikdy vídáno«, ale v ironickém smyslu, takže jím pravíme »to je toho, to nic není, to viděl kde kdo«; Slováci se stejným významem říkají »nevídali!« Kott 2, 158 má zprávu, že u Nymburka na př. osoba, jíž se smějí pro prohru, řekne »nevídáno šestáku« (jinde by řekli spíše »nevídáno, šesták!«); možnost předmětu u slovesa je z dob, kdy toto rčení mělo plný smysl. Pod. u Jungmanna 5, 96 z Bernoláka »nevídali chlapa« (asi ironicky »to je nějaký chlap!«). Vyslovuje se ob. nevidáno, s krátkým i, protože si nejsme vědomi souvislosti toho slova se slovem vídati.

OBLAST (O.O.) je v dnešní češtině slovo nové; Jungmann ho ještě nezná. Do češtiny proniklo patrně z ruštiny, a to ve významu »kraj, obvod, území, sféra«. Užívá se ho obyčejně o území, které podle některého znaku lze pokládati za ohraničený celek. Proto mluvíme na př. o oblasti Labe, mínice jím území, z něhož Labe sbírá vodu, o oblasti dubu, t. j. území, na němž roste dub, o oblasti ledovců atd. V tom smyslu tedy je možno mluviti také na př. při velkém městě o oblasti průmyslové, t. j. té jeho části, kde je soustředěn průmysl, o oblasti asanační, o oblasti tyfové atd.

PANU N. N. (J. M.). Psáti v záhlaví dopisu jméno toho, komu je určen, v 3. pádě, je dávný zvyk (Urozenému pánu, pánu Oldřichovi z Rožmberka, příteli našemu milému atd.). Dnes, kdy se vkládají listy do obálek s adresou, zvyk ten vymizel; drží se nanejvýš v dopisech obchodních, v přípisech úředních (dekretech jmenovacích, v žádostech a p.). Brániti se tomu, aby se jméno adresátovo nepsalo na adrese v 1. pádě, byla by věc marná. Nominativ je pro stručnost i pro usnadnění práce úřadům poštovním. Takových náhod, že by na př. v Dlouhé Lhotě byl Josef Zítek, Josef Zítka a Josef Zítko a že by z dativu Josefu Zítkovi poštovní úřad nedovedl vyčísti, komu

vlastně list náleží, je ovšem velmi málo, ale budiž. Ale aby se i v záhlaví samého listu, na př. dekretu, psalo »Pan Josef Zítek« místo »Panu Josefu Zítkovi«, přece bychom nedoporučovali. Předně proto, že je to způsob odedávna ustálený, a za druhé proto, že důvodu, který snad lze připustiti pro adresu, zde není. Dekret se posílá buď v obálce s adresou (a tam může státi »Pan Josef Zítek«), anebo se odevzdává tomu, komu náleží, přímo. Omyl tedy není možný.

PETRŮV (6, 252). Příjmení tohoto tvaru našel p. A. Westerlöw v Praze několik v pražském adresáři z r. 1910: Hokův, Jakubův, Jirkův, Petrův; kromě těch sem asi patří také Jindřich Honsův. P. Primus Sobotka nám píše, že před 70 lety v Světlé n. Sáz. žil občan, který se jmenoval a psal Jirkův; ale říkali mu Jirkuf a tak také skloňovali (Jirkufa, Jirkufovi, s Jirkufem atd.). P. Westerlöw nás upozorňuje také na příjm. Havlůj, Havluj, vyskytující se také několikrát v Adresáři; Havlůj je zase nářeční tvar přivlastň. příd. jm. (súsedůj, Popelkůj a p., Gebauer, Hist. ml. 3, 1, 263 n., 498), vzniklý napodobením přivl. zájm. můj, tvůj; znali jsme také osobu tohoto jména, a jeho jméno se skloňovalo Havluje, Havlujovi, s Havlujem. Příjmení na -ův se tedy vyskytují, třebas zřídka; byli bychom vděčni za zprávy, jak se skloňují, a zejména, skloňují-li se někde v mluvě lidové způsobem shodným s jejich původem (tedy Petrova, Petrovovi, s Petrovem nebo s Petrovým).

P. Jan Kysela, říd. uč. v. v. v Kolíně, jemuž za laskavá slova o našich snahách znova děkujeme, poslal nám doklady příjmení na -ů (Petrů, Jírů, Martinů ap.), jaká jsou v Čechách dosti rozšířena. Také nás upozornil na článek dra J. V. Práška »O původu Mistra Pavla Stránského a rodném jeho gruntě v Zápech« ve Venkově 19. list. 1922, kde z konce 16. st. jsou ze Záp doklady příjm. Filipů s tvary jako po Havlovi Filipovém, Havla Filipového. Doklady podobné jsou známy již Gebaurovi (Hist. ml. 3, 1, 268) ze zápisů kolínských (na př. Šimon Kašparuo, Šimona Kašparova, před Šimonem Kašparovým 1542 n.), stejně jako doklady, kde tvar na -ů zůstává beze změny ve všech pádech (s Václavem Antošů 1585, Martina Machů, Martinovi Machů ap. v 18. st.); tak, pokud víme, podobná příjmení se stala nesklonnými již všude. Bylo žádáno, aby se staré tvary (Jana Petrova, Janu Petrovu atd.) obnovily; to již Gebaurovi byla »nevhodná novota teoretická« a téhož mínění jsme i my (napsali jsme to po prvé 1, 160) již proto, že by se proti ustálenému již zvyku sotva podařilo zaniklé tvary vzkřísiti.

VÍCEPRÁCE (J. M.). O tomto zmetku jsme psali již v I. roč. N. Ř. (str. 151, 279); správně říkáme »práce mimo rozpočet, přespočetná, v rozpočtu nepředvídaná«. — Na vědomí (n. na vědomost) dáti i bráti jsou výrazy správné (N. Ř. III, 287, V, 95). — Místo slova dobropis se navrhuje v učebnicích české korespondence správnější výraz »připsání, účtování ve prospěch«.

Z redakce odpovídá Václav Ertl.
Tiskli Neuber, Pour a spol. v Praze-I., Bílkova ul. 17.